

Τάσεις διεύρυνσης κατά την πρόσβαση στην αναιρετική διαδικασία του Συμβουλίου της Επικρατείας – δεκαπέντε χρόνια μετά

Ιάκωβος Μαθιουδάκης
Αν. Καθηγητής Νομικής Α.Π.Θ.

I. Εισαγωγικές παρατηρήσεις: Το αδιάτρητο πλαίσιο του παραδεκτού της αιτήσεως αναιρέσεως και η προσδοκία της διεύρυνσης

1) Για το εξαιρετικό ένδικο μέσο της αιτήσεως αναιρέσεως υπό τον ν. 3900/2010

Δεκαπέντε και πλέον έτη από τη θέση σε ισχύ του άρ. 12 του ν. 3900/2010¹, η αίτηση αναιρέσεως έχει προσλάβει αναμφίβολα τη φυσιογνωμία ενός *εξαιρετικού* ενδίκου μέσου υπό τις διττές, σωρευτικές προϋποθέσεις των νέων παρ. 3 και 4 του άρ. 53 του π.δ. 18/1989². Τη ρύθμιση εισηγήθηκε στον νομοθέτη, όπως είναι γνωστό, το ίδιο το Συμβούλιο της Επικρατείας με διαφορά μόλις μίας ψήφου³, με γνώμονα ένα τυπικό-αντικειμενικό κριτήριο έναντι της μειοψηφούσας άποψης, που προέκρινε το ουσιαστικό κριτήριο της σημασίας της υπόθεσης⁴. Το έδαφος είχε προλειανθεί με την αναθεώρηση το έτος 2001 της περ. β της παρ. 1 του άρ. 95 Συντάγματος (Συντ.), η οποία κατέστησε το συνταγματικά κατοχυρωμένο ένδικο αυτό μέσο εν πολλοίς *δυνητικό για τον νομοθέτη*⁵ και εν συνεχεία το Πρακτικό της Διοικητικής Ολομέλειας του Δικαστηρίου 4/2001, το οποίο διέγινωσε τον δικονομικό κατακλυσμό του Δικαστηρίου, που διακύβευε ευθέως την αποτελεσματικότητα και τον ενοποιητικό για την νομολογία ρόλο του⁶. *Το Δικαστήριο όφειλε να παραμείνει ο σηματορός της νομιμότητας στη διοικητική δικαιοδοσία, ο εγγυητής του κράτους δικαίου στη χώρα, επομένως, η αθρόα εισροή υποθέσεων όφειλε να αναχαιτισθεί*⁷.

¹ Κατά το άρ. 70 του ν. 3900/2010, η διάταξη τέθηκε σε ισχύ την 1-1-2011, ΣΕ 1303/2014.

² Για τον εξαιρετικό χαρακτήρα του ενδίκου μέσου μετά τον ν. 3900/2010: Πικραμένος Μ., «Ο αναιρετικός έλεγχος του ΣτΕ στις αποφάσεις των τακτικών διοικητικών δικαστηρίων», ε-Πολιτεία Ιαν.-Μαρτ.2023, σ. 15 επ. (23) (πρόσβαση: 02.09.2026)· με έμφαση ο Δετσαρίδης Χ., «Οι προϋποθέσεις παραδεκτού της αναιρέσης από το ΣτΕ μέσα από το φίλτρο της νομολογίας του ΕΔΔΑ και το άρθρο 6 παρ 1 ΕΣΔΑ - Σχόλιο στην Τσιώλης κατά Ελλάδας της 19ης Νοεμβρίου 2024 (Προσφυγή με αριθ. 51774/17)», ΘΠΔΔ 2025, σ. 613 επ. (619): ουσιαστική κατάσταση 'ανεφίκτου' της αιτήσεως αναιρέσεως.

³ Πικραμένος Μ., «Το Συμβούλιο της Επικρατείας μετά τον ν. 3900/2010» στο Χρυσανθάκης Χ. (επιμ.), Συμβούλιο της Επικρατείας. Εφαρμογές Διοικητικού Ουσιαστικού και Δικονομικού Δικαίου, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2012, σ. 1119, πλαγ. 25.

⁴ Ισχυρισμοί του προϊσχύσαντος άρ. 35 του ν. 3772/2009 πλέον απορρίπτονται ως απαράδεκτοι: ΣΕ 246/2025, σκ. 7.

⁵ Απαλείφθηκαν οι λόγοι αναιρέσεως, τέθηκε επιφύλαξη υπέρ του νόμου και παραλείφθηκε το άρθρο «τις» πριν από τη φράση «τελεσίδικες αποφάσεις»: Κτιστάκη Σ., «Άρθρο 95», πλαγ. 147 στο Βλαχόπουλος Σ./ Κοντιάδης Ξ./ Τασόπουλος Γ. (επιμ.), Σύνταγμα – Ερμηνεία κατ' άρθρο, Οκτώβριος 2023, στο www.syntagmawatch.gr (πρόσβαση: 02.09.2026)· Νικολάκης Ν., «Άρθρο 95», πλαγ. 49, στο Σπυρόπουλος Φ./ Κοντιάδης Ξ./ Ανθόπουλος Χ./ Γεραπετρίτης Γ., Σύνταγμα-κατ' άρθρο ερμηνεία, Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2017. Η επιφύλαξη υπέρ του νόμου αναφέρεται σε υποθέσεις ήσσονος σημασίας, μικρού οικονομικού αντικειμένου και σε φίλτρα: Βενιζέλος Ε., *Το αναθεωρητικό κεκτημένο*, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα 2002, σ. 353-354.

⁶ Βλ. το Πρακτικό της Διοικητικής Ολομέλειας του ΣτΕ, σε: Ένωση Δικαστικών Λειτουργιών του ΣτΕ, Η αναθεώρηση του Συντάγματος και το ΣτΕ, Αθήνα, 2001. Είχε προηγηθεί το Πρακτικό 6/2000.

⁷ Αναλυτικά, Πικραμένος Μ., «Οψεις της επίδρασης της νομολογίας του ΕΔΔΑ στην οργάνωση και λειτουργία του ΣτΕ», υπό Β., στο www.constitutionalism.gr (πρόσβαση: 02.09.2026). Για ένα ιστορικό των φίλτρων της αιτήσεως

Στη λογική αυτή, οι ρυθμίσεις του ν. 3900/2010 δεν έθεταν απλά νομοθετικούς φραγμούς στην πρόσβαση στο αναιρετικό δικαστήριο. *Ερμηνεύθηκαν*, επιπλέον, από το ίδιο το Δικαστήριο κατά τρόπο αυστηρό, όπως παρατήρησε κριτικά όχι μόνον η εγχώρια θεωρία αλλά πρόσφατα και το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο του Στρασβούργου με βάση όσα αναπτύσσονται στη συνέχεια. Πρόκειται, σε ορισμένες περιπτώσεις, για προϋποθέσεις *τυπολατρικού χαρακτήρα*, σε πλήρη αντίστιξη προς το πνεύμα αποτελεσματικής παροχής έννομης προστασίας, που επιβάλλει -πλην του άρ. 20 παρ. 1 Συντ.- ιδίως το άρ. 6 παρ. 1 και 13 της ΕΣΔΑ⁸, εφόσον ορισμένο ένδικο μέσο κατοχυρώνεται νομοθετικά⁹. Γνωρίζουμε, άλλωστε, ότι κατά την νομολογία του Δικαστηρίου του Στρασβούργου ελέγχονται αυστηρότερα οι προϋποθέσεις του παραδεκτού του ενδίκου βοηθήματος ή μέσου έναντι αυτών του βασίμου¹⁰.

Υπενθυμίζουμε ότι οι παρ. 3 και 4 του άρ. 53 του π.δ. 18/1989, όπως έχουν διαμορφωθεί μετά το άρ. 12 του ν. 3900/2010, απαιτούν *σωρευτικά* τόσο η διαφορά να υπερβαίνει το προβλεπόμενο, στον νόμο, χρηματικό όριο, όσο και να προβάλλεται η αντίθεση ορισμένου κρίσιμου, για τη διαφορά, νομικού ζητήματος, που επέλυσε η αναιρεσιβαλλομένη, σε (μη ανατραπέισα) νομολογία του ΣτΕ ή άλλου ανώτατου Δικαστηρίου ή αμετάκλητη απόφαση τακτικού διοικητικού δικαστηρίου, η οποία οφείλει να κατονομάζεται, ή να προβάλλεται η έλλειψη για το νομικό ζήτημα αυτό νομολογίας του ΣτΕ -στην περίπτωση αυτή όχι άλλου δικαστηρίου- για την ίδια ακριβώς διάταξη νόμου ή γενική αρχή του ουσιαστικού ή δικονομικού δικαίου¹¹. Ως τέτοια νομολογία θεωρείται η διαμορφωθείσα επί αυτού τούτου του κρίσιμου νομικού ζητήματος, που επιλύθηκε σε υπόθεση με τα ίδια ή ουσιωδώς παρεμφερή πραγματικά περιστατικά και όχι επί ανάλογου ή παρόμοιου¹², ενώ η αντίθεση αυτή πρέπει να προκύπτει από τις αναγκαίες για τη θεμελίωση του

αναίρεσής για τις 'ασύμφορες' υποθέσεις, Ράικος Δ., «*Επιτάχυνση της δίκης και 'διήθηση' στο πεδίο των ενδίκων μέσων*», ΔιΔικ 2024, σ. 1137 επ. (1145).

⁸ Κατά την πάγια διατύπωση του ΕΔΔΑ, η Σύμβαση εγγυάται δικαιώματα όχι θεωρητικά ή φανταστικά αλλά πραγματικά και αποτελεσματικά, ΕΔΔΑ, *Airey κατά Ιρλανδίας*, 9-10-1979, σκ. 24 και *Harrison McKee κατά Ουγγαρίας*, 3-6-2014, σκ. 25. Βλ. αντί πολλών, Γώγος Κ., «*Το δικαίωμα στη χρηστή απονομή της δικαιοσύνης*» στο Σαρμάς Ι./Κοντιάδης Ξ./Ανθόπουλος Χ., ΕΣΔΑ-Ερμηνεία κατ' άρθρο, Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2021, σ. 242 επ. (262) και την παρατήρηση ότι το άρ. 6, παρ. 1 ΕΣΔΑ εμπλούτισε το άρ. 20, παρ. 1 Συντ. ως προς την ταχύτητα και ως προς την οικονομία στην προσβασιμότητα στη δικαιοσύνη. Πρβλ. για την αποτελεσματικότητα της έννομης προστασίας στο άρ. 20, παρ. 1 Συντ., Παπανικολάου Κ., σε: Βλαχόπουλος Σ. (επιμ.), *Θεμελιώδη δικαιώματα*, β έκδ., Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2022, σ. 724 επ.

⁹ Εφόσον καθιερώνονται ένδικα μέσα από την έννομη τάξη, θα πρέπει να τηρούνται οι αρχές του άρ. 6, παρ. 1 ΕΣΔΑ και δη ένα αποτελεσματικό δικαίωμα πρόσβασης στο δικαστήριο, ΕΔΔΑ, *Oł Zubac κατά Κροατίας*, 5-4-2018, σκ. 80· *Oł Andrejewa κατά Λιθουανίας*, 18-2-2009, σκ. 97· *Brualla Gomez de la Torre κατά Ισπανίας*, 19-12-1997, σκ. 37. Στη γερμανική έννομη τάξη γίνεται δεκτό ότι το αρ. 19.4 GG παρέχει προστασία μέσω του δικαστή όχι κατά του δικαστή, ώστε να μην εγγυάται τα ένδικα μέσα ενώ ούτε η αρχή του κράτους δικαίου και ειδικότερα το δικαίωμα ακρόασης παρέχει τέτοια δυνατότητα: Rudisile R., στο Schoch F./Schneider J.-P., *Verwaltungsrecht-VwGOKommentar*, Bd II, Vorb. par. 124, Rn 4, C. H. Beck, stand. Juli 2025. Όπως, ωστόσο, διευκρινίζεται, στο μέτρο που η δικαστική εξουσία υπάγεται στην 'δημόσια εξουσία' κατά το αρ. 19.4 GG, κατά νεότερη άποψη, απαιτείται δεύτερος βαθμός δικαστικού ελέγχου, ώστε να τύχει αποτελεσματικότερου ελέγχου η δικαστική κρίση, Schmidt-Assmann E., «*Einleitung*», πλ. 28 στο Schoch/ Schneider, *Verwaltungsrecht-VwGOKommentar*, (με παραπομπή στους Huber/Vosskuhle, GG, Art. 19. 4 GG, πλ. 486), ό.π.

¹⁰ Μαθιουδάκης Ι., «*Δυσπρόσιτα ένδικα μέσα ενώπιον του ΣτΕ: το παραδεκτό της έφεσης και της αναίρεσης μετά τον Ν. 3900/2010 και ο ενοποιητικός ρόλος του δικαστηρίου*», ΘΠΔΔ 2015, 734 επ. (747) με αναφορές στη νομολογία του ΕΔΔΑ.

¹¹ Για τις προϋποθέσεις αυτές, βλ. όλως ενδεικτικώς, ΣΕ 175/2023· 1767/2023· 2119/2023· 400/2025, σκ. 2 και την εκεί παραπεμπόμενη νομολογία.

¹² ΣΕ 1767/2023, σκ. 4· 884/2023· 2119/2022.

διατακτικού των αποφάσεων αιτιολογίες¹³, που ανάγονται όχι στο πραγματικό αλλά αποκλειστικά σε ερμηνεία διάταξης νόμου ή γενικής αρχής δυνάμενης να έχει γενικότερη εφαρμογή¹⁴. Πρόκειται για προϋποθέσεις του παραδεκτού, που επιτρέπουν την πρόσβαση στο αναιρετικό μόνον εφόσον και κατά την έκταση που συντρέχουν για έναν έκαστο λόγο αναιρέσεως¹⁵. επιπλέον, οφείλουν να προβάλλονται αποκλειστικά με το εισαγωγικό δικόγραφο του ενδίκου μέσου κατά τρόπο εξιδιασμένο¹⁶. Παρότι, ως πρότυπο της ρύθμισης εμφανίζεται ο γερμανικός Κώδικας Διοικητικής Δικονομίας, οι αντιστοιχίες προς αυτόν είναι μάλλον αποσπασματικές¹⁷.

Ο εξαιρετικά περιοριστικός χαρακτήρας αυτών των προϋποθέσεων του παραδεκτού στηλιτεύθηκε κατ' επανάληψη από τη θεωρία¹⁸, χωρίς, ωστόσο, να μεταβληθεί στις βασικές της θέσεις ούτε η

¹³ ΣΕ 414/2023· 1786/2022.

¹⁴ ΣΕ 400/2025· 2117/2021· 1375/2019 7μ· 2267/2016 7μ.

¹⁵ ΣΕ 1066-1068/2022, σκ. 3· 2413/2017, σκ. 5 κ.α.

¹⁶ ΣΕ 24/2026, σκ. 4· 158/2025, σκ. 3 κ.α.

¹⁷ Ο γερμανικός VwGO, νομοθέτημα έμπνευσης της δικής μας ρύθμισης [βλ. Ανδρουτσοπούλου Α.-Ε. στο Γράβαρης Ι. (επιμ.), Ο θεσμός της αναίρεσης στο Συμβούλιο της Επικρατείας, 2022, σ. 535-536], προβλέπει την άδεια του δικαστηρίου -είτε του εκδόντος Δευτεροβαθμίου Διοικητικού είτε του Ομοσπονδιακού Διοικητικού Δικαστηρίου κατόπιν προσφυγής του ενδιαφερομένου (παρ. 133)- επί του παραδεκτού της αναίρεσης, ενόψει των περιλαμβανόμενων στην παρ. 132. 1 του Κώδικα λόγων, ήτοι πλην της απόκλισης από την νομολογία του BVerwG ή της κοινής συνεδρίασης των ανωτάτων δικαστηρίων ή του BVerfG, με βάση τη σημασία της υπόθεσης ή τυχόν εμφολωρήσαντα διαδικαστικά σφάλματα. Πρόκειται για μία (διαζευκτική) τριάδα λόγων αναίρεσης (*Grundsatz-Divergenz- Verfahrens- revision*) χωρίς να είναι κρίσιμη η διάσταση (*Difformität*) μεταξύ των αποφάσεων των δικαστηρίων ουσίας ή το ποσό της διαφοράς (Buchheister J. στο Schoch/Schneider, *Verwaltungsrecht-VwGO-Kommentar*, ό.π., par. 132, Rn 8). Πιθανώς, βέβαια, το οικονομικό αυτό κριτήριο να συνεκτιμάται στο πλαίσιο της σημασίας της υπόθεσης. Η σημασία της υπόθεσης κρίνεται με βάση την ουσιαστική και βαρύνουσα εμβέλεια της πέραν της συγκεκριμένης διαφοράς είτε για την ενιαία εφαρμογή, είτε για τη διάπλαση του δικαίου· δεν συντρέχει τέτοια περίπτωση, εάν το ζήτημα έχει ήδη επιλυθεί, ούτε αρκεί απόκλιση από την νομολογία ανωτάτου δικαστηρίου (Korpp F./Schenke W.-R., *VwGO-Kommentar*, C. H. Beck 2026, 32^η έκδ., παρ. 132, πλαγ. 9, 10). Όπως προκύπτει, πάντως, η αντίθεση στη νομολογία, ως (τυπική) προϋπόθεση του παραδεκτού της αιτήσεως αναίρεσεως, συντρέχει διαζευκτικά με την (ουσιαστική) προϋπόθεση του *σημαντικού νομικού ζητήματος*, του οποίου μάλιστα γίνεται αντιληπτή ως υποπερίπτωση, χωρίς να αποκλείεται, βέβαια, να συντρέχει αντίθεση στην νομολογία δίχως το ζήτημα να κρίνεται σημαντικό λόγω, π.χ., πλήρους διευκρίνισης, ούτε αποκλείεται να πρόκειται για σημαντικό ζήτημα, που απορρέει από μόνη την αντίθεση στη νομολογία: Winkelmüller M./van Schevick F. στο Gärditz, *VwGO-Kommentar*, 2. Aufl., Carl Heymanns Verlag 2018, παρ. 132, πλαγ. 41-42· Berlitz U. στο Possner H./Wolff H.-A., *VwGO*, 2. Aufl., C. H. Beck 2014, παρ. 132, πλαγ. 25 επ. Όπως διευκρινίζει η πρόσφατη γερμανική νομολογία, θεμελιωδώς σημαντικό είναι το νομικό ζήτημα, που δεν έχει διευκρινισθεί μέχρι τούδε από την νομολογία των ανωτάτων δικαστηρίων, υπερβαίνει τη συγκεκριμένη υπόθεση και απαιτεί διευκρίνιση καθώς πρόκειται για σημαντικό για την υπόθεση νομικό ζήτημα του υποκείμενου σε αναίρεση δικαίου (BVerwG 5-2-2026, 9 B 6.25), το οποίο βαρύνει για την ενότητα και την περαιτέρω διάπλαση του δικαίου (BVerwG 5 B 51.24, 29-1-2026). Θα πρέπει να πρόκειται, επίσης, για ζήτημα που αναμένεται να επανέλθει και δεν εμφανίστηκε μεμονωμένα, Winkelmüller M./van Schevick F., ό.π., πλαγ. 38. Για την αντίθεση στην νομολογία δεν αρκεί να προσδιορίζεται στο αναιρετήριο η νομολογία του BVerwG αλλά θα πρέπει επιπλέον να καταγράφεται η (ακριβής) απόκλιση από αυτήν (BVerwG 29-1-2026, 5 B 5124).

¹⁸ Από την θεωρία, που τοποθετήθηκε κριτικά στις νέες ρυθμίσεις: Λαζαράτος Π., *Διοικητικό Δικονομικό Δίκαιο*, 6^η έκδ., Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2025, πλαγ. 1147· Ράικος Δ., *Διοικητικό Δικονομικό Δίκαιο*, 2^η έκδ., Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2026, σ. 577 ('ιδιαίτερα αυστηρή και τυπολατρική νομολογία')· Χρυσανθάκης Χ., «Εισηγήσεις Διοικητικού Δικονομικού Δικαίου», γ έκδ., Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2021, πλαγ. 292 και 472· ο ίδιος, «Οι νέες ρυθμίσεις για τη διοικητική δίκη: ο ν. 3900/2010. Μια ανοικτή επιστολή προς την πολιτεία», ΘΠΔΔ 2010, 1321 επ. (1323-4)· ο ίδιος, «Η μη ύπαρξη νομολογίας ή η ύπαρξη αντίθετης νομολογίας ως προϋπόθεση του παραδεκτού της αίτησης αναίρεσης ενώπιον του ΣτΕ», ΘΠΔΔ 2015, σ. 505 επ. (506) με επιφυλάξεις πλην της αναγωγής της νομολογίας σε κανόνα, για την αδυναμία μεταβολής της και την προσβολή της (δικονομικής) ισότητας· Δελλής Γ., *Η διοικητική δίκη σε αναζήτηση ταχύτητας, ανατρέποντας τον μύθο της ωραίας κοιμωμένης*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2013, σ. 131 επ.· Γώγος Κ., «Η διοικητική δικονομία ως λειτουργικό σύστημα - Με αφορμή τις ρυθμίσεις του Ν 5119/2024 για τη δίκη ενώπιον του Συμβουλίου της Επικρατείας», ΘΠΔΔ 2025, σ. 1 επ. (4 επ.)· Δετσαρίδης Χ., ό.π., ΘΠΔΔ 2025, σ.

αντίληψη του νομοθέτη, ούτε της νομολογίας του Δικαστηρίου. Ο νομοθέτης διηύρυνε, με τον ν. 4446/2016 (άρ. 15, παρ. 2), την αυστηρή εκδοχή του συγκεντρωτικού συστήματος προβολής των λόγων του παραδεκτού με το εισαγωγικό δικόγραφο με τη δυνατότητα μεταγενέστερης περιέλευσης σε γνώση του Δικαστηρίου, με πρωτοβουλία του διαδίκου, αντίθετης (οψιγενούς) απόφασης του ίδιου ή άλλου ανωτάτου δικαστηρίου ή και ανέκκλητης απόφασης τακτικού διοικητικού δικαστηρίου, εφόσον, πάντως, όπως διευκρίνισε το Δικαστήριο, είχε προβληθεί παραδεκτά σχετικός ισχυρισμός αντίθεσης της αναιρεσιβαλλομένης σε νομολογία με το εισαγωγικό δικόγραφο¹⁹. Από την άλλη, το Δικαστήριο φαίνεται να έχει διατηρήσει έως σήμερα σθεναρά τις προβλεπόμενες προϋποθέσεις: τη *σαφήνεια* στον τρόπο προβολής του σχετικού περί παραδεκτού ισχυρισμού στο κρίσιμο νομικό ζήτημα²⁰ και την αντίθεση σε *ταυτόσημη ή ουσιωδώς όμοια* νομολογία ή την επίκληση έλλειψης νομολογίας του ΣτΕ²¹. Πάντως, μετά την πρόσφατη απόφαση του ΕΔΔΑ *Τσιώλης κατά Ελλάδας*, η απαίτηση υποβολής αντιγράφου της αμετάκλητης απόφασης τακτικού διοικητικού δικαστηρίου, στην οποία φέρεται αντιβαίνουσα η αναιρεσιβαλλόμενη απόφαση²², θα πρέπει να γίνει δεκτό ότι έχει περιπέσει σε αχρησία²³. πολλώ μάλλον, που η ίδια η νομολογία του Δικαστηρίου φαίνεται να απενεργοποιεί την εν λόγω προϋπόθεση, έστω κι αν ο διάδικος την προβάλλει και την αποδεικνύει, αρκούμενο για την αποδοχή του παραδεκτού της αίτησης αναίρεσης στην έλλειψη νομολογίας του ίδιου του ΣτΕ²⁴.

Στο αυστηρό αυτό, αδιάτρητο εν πολλοίς, πλαίσιο των προϋποθέσεων του παραδεκτού του ν. 3900/2010, η αναζήτηση τυχόν εκδοχών διεύρυνσης του αναιρετικού ελέγχου αποτελεί ένα ζητούμενο, στην προοπτική διατήρησης ενός ελάχιστου τουλάχιστον πυρήνα παροχής δικαστικής

613 επ.(617)· Γέροντας Α., «*Η πρόσφατη μεταρρύθμιση της διοικητικής δικαιοσύνης (ν. 3900/2010)*», ΕφημΔΔ 2011, σ. 370 επ. (373-4)· Γεραπετρίτης Γ., «*Ο απρόσφορος εκσυγχρονισμός της διοικητικής δικαιοσύνης και ο μονόδρομος των ριζικών λύσεων*», στο ΤιμΤομ για τα 50 χρόνια των Τακτικών Διοικητικών Δικαστηρίων, Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2015, σ. 495 επ.(501)· Ανδρουλάκης Β., *Η επίκαιρη παροχή δικαστικής προστασίας στη διοικητική δίκη: Μία συνεχής αναζήτηση*», ΘΠΔΔ 2015, σ. 1 επ. (16-17)· Κουβαράς Η., *Το παραδεκτό στη διοικητική δίκη*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2021, σ. 237 επ.· Σκλίας Α., «*Παρουσίαση και κριτική αποτίμηση της 'νέας' αίτησης αναίρεσης ενώπιον του Συμβουλίου της Επικρατείας*», ΘΠΔΔ 2015, σ. 601 επ.· Τσιγαρίδας Β., «*Η έννοια του 'νομικού ζητήματος' και της 'υφιστάμενης νομολογίας' κατά το άρ. 53 παρ. 3 του π.δ. 18/1989 (με αφορμή την απόφαση 266/2014)*», ΘΠΔΔ 2014, σ. 771 επ.· Μαθιουδάκης Ι., ό.π., ΘΠΔΔ 2015, σ. 734 επ. (744 επ.)· θετικός προς την προϋπόθεση περί 'αντίθεσης στην νομολογία' μάλλον ο Τσιρωνάς Α., «*Η δικονομική μεταρρύθμιση του Ν. 3900/2010 και ο νέος ρόλος του Συμβουλίου της Επικρατείας*», ΕφημΔΔ 2011, 424 επ. (υπό 3.α)· για μία κατηγοριοποίηση των επιχειρημάτων της θεωρίας, Ανδρουτσόπουλου Α.-Ε., σε: Ι.Γράβαρης (επιμ.), ό.π., σ. 537.

¹⁹ Όπως γίνεται δεκτό (ΣΕ 1843/2021): «... με τις νεότερες αυτές διατάξεις δεν καλύπτεται το απαράδεκτο που προκύπτει από την παράλειψη προβολής, με το εισαγωγικό δικόγραφο, ισχυρισμών προς θεμελίωση του παραδεκτού της αιτήσεως αναιρέσεως, αλλά μόνον το απαράδεκτο που συνδέεται με την παράλειψη επικλήσεως, με το εισαγωγικό δικόγραφο, στο πλαίσιο ισχυρισμού προς θεμελίωση του παραδεκτού προβαλλόμενου λόγου αναιρέσεως, αντιθέσεως της αναιρεσιβαλλόμενης αποφάσεως προς συγκεκριμένη νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας ή άλλου ανώτατου δικαστηρίου ή προς ανέκκλητη ή τελεσίδικη απόφαση διοικητικού δικαστηρίου»· ομοίως, ΣΕ 31, 40, 517, 1246/2025· 35/2023· 2092-2094/2019· 2222-2226/2018· 1102-1104/2018· 3415/2017 κ.ά. Στο γερμανικό δίκαιο, παραδεκτά προβάλλεται λόγος αναιρέσεως μετά την άσκηση της αιτήσεως αναιρέσεως, εφόσον ανάγεται σε μεταγενέστερη νομολογία, βλ. Winkelmüller/van Schevick, ό.π., πλαγ. 42.

²⁰ Κατά τη γερμανική νομολογία δεν αποτελεί σημαντικό νομικό ζήτημα κατά την παρ. 132 VwGO αυτό, που είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με τη συγκεκριμένη υπόθεση, ώστε να μην χωρεί αποσαφήνισή του σε γενικότερο επίπεδο (BVerwG 23-2-2026, 3 B 5.25). Για το ζήτημα αυτό και για την κρισιμότητά του για την απόφαση πρέπει να διαλαμβάνεται συγκεκριμένη αναφορά στο αναιρετήριο (BVerwG 11-2-2026, 5 BN 1.25).

²¹ Βλ. ανωτέρω, σημ. 12.

²² ΣΕ 2441/2019· 1287/2017.

²³ Πρβλ. ΕΔΔΑ, *Τσιώλης κατά Ελλάδας*, 19-11-2024, σκ. 74· για την έλλειψη συμβατότητας της προϋπόθεσης προς το Συντ. και την ΕΣΔΑ, Ι.Μαθιουδάκης, ΘΠΔΔ 2015, 747.

²⁴ ΣΕ 28/2025, σκ. 5.

προστασίας με το ένδικο αυτό μέσο έναντι της θεσμικής, κατευθυντήριας και ενοποιητικής, για τη νομολογία των τακτικών διοικητικών δικαστηρίων, λογικής, η οποία εμφανίζεται προτασσόμενη²⁵. Θα επιχειρήσουμε να αποδώσουμε μία διαφαινόμενη τάση διεύρυνσης στη νομολογία του Δικαστηρίου, η οποία δείχνει πλέον να επιβάλλεται από τον ευρωπαϊκό παράγοντα, προσβλέποντας σε περαιτέρω βήματα της νομολογίας, τα οποία προτείνονται καταληκτικά²⁶.

2) Η αμφίβολη συμφωνία στοιχείων της ρύθμισης με τους υπερνομοθετικούς κανόνες

Οι προϋποθέσεις του παραδεκτού της αιτήσεως αναιρέσεως κατά τον ν. 3900/2010 έχουν κριθεί κατ' επανάληψη σύμφωνα προς τις διατάξεις των άρ. 20, παρ. 1, 25, 26, 93 και 95, παρ. 1, περίπτ. β' του Συντ. από το Ανώτατο Δικαστήριο, ενόψει του ότι συμβάλουν στην αποσυμφόρμησή του από υποθέσεις, στις οποίες δεν τίθενται σοβαρά νομικά ζητήματα ή τίθενται ζητήματα, που έχουν ήδη επιλυθεί, προκειμένου αυτό να επικεντρωθεί στον κύριο σκοπό του ως ανααιρετικό. Ο τελευταίος συνίσταται στην επίτευξη ενότητας της νομολογίας των διοικητικών δικαστηρίων χάριν της ασφάλειας δικαίου (άρ. 2, παρ. 1· 25, παρ. 1, περ. α', Συντ.), η οποία αποτελεί θεμελιώδες στοιχείο του κράτους δικαίου. Με τα δικονομικά αυτά 'φίλτρα' επιτυγχάνεται, παράλληλα, κατά το Δικαστήριο, η επιτάχυνση στην απονομή της διοικητικής δικαιοσύνης²⁷. Από την άποψη, πάντως, της αναλογικότητας των σχετικών προϋποθέσεων σε σχέση με το δικαίωμα δικαστικής προστασίας επισημαίνεται από το Δικαστήριο, ότι εξακολουθεί αυτό να διατηρεί την αρμοδιότητα ελέγχου σοβαρών νομικών ζητημάτων δια της οδού της αναιρέσεως υπέρ του νόμου καθώς και αυτής του άρ. 2 του ν. 3900/2010, έστω κι αν δεν συντρέχουν οι προϋποθέσεις του παραδεκτού του άρ. 53 π.δ. 18/1989²⁸. ότι στις περιπτώσεις, πάντως, που δεν χωρεί αίτηση αναιρέσεως, υφίσταται τελεσίδικη κρίση δικαστηρίου της ουσίας χωρίς να αποκλείεται οποιαδήποτε μελλοντική μεταβολή της νομολογίας σε περίπτωση αλλαγής των συνθηκών υπό τις οποίες δόθηκε η συγκεκριμένη ερμηνεία ή σε περίπτωση τροποποίησης του νομοθετικού καθεστώτος²⁹.

²⁵ Υπό αυτό το πρίσμα, βλ. την αιχμηρή κριτική του Γώγου, ό.π., σ. 4, ότι το ΣτΕ «αποστρέφεται τον συνταγματικό του ρόλο σύμφωνα με τα άρ. 95 παρ. 1 β και παρ. 3' χωρίς, πάντως, να επιτυγχάνεται ικανοποιητικά η καθοδήγηση των δικαστηρίων της ουσίας, για την οποία πρωτεύοντα ρόλο διαδραματίζει ο μηχανισμός της πιλοτικής δίκης»· επίσης, Μπουκουβάλα Β., «Οι δικονομικές μεταρρυθμίσεις, που τέθηκαν στην άσκηση της αίτησης αναιρέσεως με το άρ. 12 του ν. 3900/2010 και η επιρροή της στα χαρακτηριστικά του δικαστικού ελέγχου του νόμου στην Ελλάδα», ΕφημΔΔ 2016, σ. 543 επ.(544)· Σκλίας, ό.π., σ. 601 επ.(618)· Μαθιουδάκης, ό.π., σ. 744. Η αδυναμία ανααιρετικού ελέγχου μεταφέρει πλέον την ευθύνη διαμόρφωσης νέων τάσεων της νομολογίας στα τακτικά διοικητικά δικαστήρια: Πικραμένος, στο Χρυσανθάκης (επιμ.), ό.π., πλαγ. 8· Πρεβεδούρου Ε., «Η σχέση των τακτικών διοικητικών δικαστηρίων και του ΣτΕ», ΔιΔικ 2022, σ. 547 επ.(557)· Κουβαράς Η., «Οι προοπτικές των τακτικών διοικητικών δικαστηρίων», ΔιΔικ 2021, σ. 718 επ. (720)· πρβλ. Συμεωνίδης Ι., Η αναβάθμιση του ρόλου του διοικητικού δικαστή στη μεταμοντέρνα εποχή, η αδυναμία ανταπόκρισης της διοίκησης και η ανάγκη ενός άλλου διαλόγου με το νομοθέτη», ΕφημΔΔ 2010, 386 επ. καθώς και πρόσφατα, Γώγος Κ., «Η σχέση Συντάγματος και νομολογίας, Η εξέλιξη ερμηνείας των διατάξεων του Συντ. του 1975 ως προς την απονομή της διοικητικής δικαιοσύνης», στο Βενιζέλος Ε. (επιμ.), «Πενήντα χρόνια από το Σύνταγμα του 1975», Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2026, 457 επ.(462) .

²⁶ Για μία ευέλικτη αντιμετώπιση του φίλτρου του ν. 3900/2010 από το ΣτΕ, Πικραμένος, «Όψεις της επίδρασης της νομολογίας του ΕΑΔΑ στην οργάνωση και λειτουργία του ΣτΕ», ό.π., υπό Γ· Κουβαράς Η., Το παραδεκτό στη διοικητική δίκη, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2021, σ. 250 επ.· κριτικά, σε σχέση με την επιχειρηματολογία του πρώτου, Μουζουράκη Π., «Η απόφαση του ΕΑΔΑ της 9.11.2024, Τσιώλης κατά Ελλάδας, ο διάλογος με το Συμβούλιο της Επικρατείας και οι –αβέβαιες ακόμη– συνέπειές της για το μέλλον του φίλτρου της αναιρέσεως του ν. 3900/2010», ΕφημΔΔ 2025, σ. 679 επ.(685 επ.).

²⁷ ΣΕ 122/2017.

²⁸ ΣΕ 2614/2021 7μ.· 1913/2014.

²⁹ Βλ. συνολικά, ΣΕ 719/2025· 63/2025· 853/2025 και Ολ 875/2025. Η εκδοχή, άλλωστε, 'απολίθωσης' της νομολογίας θα ήταν αντίθετη στο άρ. 87, παρ. 1 του Συντάγματος, όπως ορθά επισημάνθηκε, Πικραμένος, στο

Στη βάση της ίδιας επιχειρηματολογίας με αναφορές στην νομολογία του ΕΔΔΑ, μέχρι την απόφαση *Αιγαίον Όιλ ΑΕ κατά Ελλάδος*, το Συμβούλιο έκανε κατ' επανάληψη δεκτό ότι οι ρυθμίσεις του άρ. 53 π.δ. 18/1989 δεν αντιβαίνουν στα άρ. 6, παρ. 1, 13 της ΕΣΔΑ και 1 του 1ου Προσθέτου Πρωτοκόλλου αυτής³⁰. Όπως φαίνεται, η απόφαση *Τσιώλης*, με την οποία 'στοιχήθηκαν' ήδη οι αποφάσεις *Αραβαντινός* και *Πρατσίνης*, μετέβαλε σε ορισμένο βαθμό αυτό το δεδομένο ενώ και για την προγενέστερη αυτών νομολογία οφείλονται ορισμένες διευκρινίσεις.

Η νέα διαρρύθμιση της αιτήσεως αναιρέσεως με τον ν. 3900/2010 αντιμετωπίστηκε αρχικά, λόγω των συγκεκριμένων δικονομικών περιστάσεων, *ευνοϊκά* από το ΕΔΔΑ. Στην πρώτη απόφαση, που έκρινε τη συμφωνία της ρύθμισης με το άρ. 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ, την απόφαση *Παπαϊωάννου κατά Ελλάδος*, η αίτηση αναιρέσεως είχε απορριφθεί, διότι ο αιτών δεν είχε προσδιορίσει, όπως δέχθηκε το ΣτΕ³¹, το *κρίσιμο νομικό ζήτημα* κατά το άρ. 53, παρ. 3 π.δ. 18/1989, για το οποίο ισχυρίστηκε αυτός ότι δεν υπήρχε νομολογία του Δικαστηρίου³². Το στοιχείο αυτό προσέλαβε βαρύνουσα σημασία στην επίλυση της διαφοράς και στην κρίση της συμφωνίας της ρύθμισης προς την ΕΣΔΑ σε συνδυασμό, βέβαια, με τον επικουρικό ρόλο του ΕΔΔΑ έναντι των εθνικών δικαιοδοτικών οργάνων στην επίλυση δικονομικών ζητημάτων κατά το εθνικό δίκαιο, των επιδιωκόμενων στόχων επιτάχυνσης της δίκης και αποσυμφόρησης του αναιρετικού, την σαφήνεια και προβλεψιμότητα της ρύθμισης βάσει της υφιστάμενης δαυλούς νομολογίας του ΣτΕ σε συνδυασμό με τα ευρύτερα όρια ανοχής δικονομικών περιορισμών σε επίπεδο αιτήσεως αναιρέσεως έναντι της πρωτοβάθμιας ή και της δευτεροβάθμιας δίκης³³. Πλην των γενικών αυτών παραδοχών, που υποδηλώνουν έναν δικαστικό αυτοπεριορισμό, η ιδιαίτερη μνεία στην απόφαση των περιορισμένων απαιτήσεων αιτιολόγησης του δικαστή σε υποθέσεις, που δεν έχουν *πιθανότητες τελεσφόρησης* (ή και δεν αναδεικνύουν σημαντικά νομικά ζητήματα) σε συνδυασμό με την παράλειψη του αιτούντος να προσδιορίσει επαρκώς το κρίσιμο νομικό ζήτημα της υπόθεσης φαίνεται ότι υπήρξαν καθοριστικά για την έκβαση της υπόθεσης. Η απόφαση σχολιάστηκε με έμφαση από επίσημα χείλη ως μία δικαίωση των εμπνευστών του νόμου³⁴, αν και, όπως φάνηκε στη συνέχεια, δεν θα μπορούσε να αναδείξει σε όλο τους το εύρος τα ελλείμματα του άρ. 12 του ν. 3900/2010.

Οι μεταγενέστερες αποφάσεις του ΕΔΔΑ, πλην της γενικής κρίσης περί αναλογικότητας της ρύθμισης του άρ. 12 του ν. 3900/2010, όπως και η απόφαση *Παπαϊωάννου*, έθιξαν, ομολογουμένως, λεπτότερα στοιχεία της νέας ρύθμισης κρίνοντάς τα σύμφωνα με το άρ. 6, παρ. 1 της Σύμβασης: την υποχρέωση *εξειδικιασμένης αναφοράς* στο αναιρετήριο της αντίθετης προς την αναιρεσιβαλλόμενη νομολογίας χωρίς να αρκεί η μνεία της στο πλαίσιο του βασίμου του ενδίκου μέσου³⁵. τη μη δυνατότητα αμφισβήτησης της *αιτιολογίας* της αναιρεσιβαλλόμενης απόφασης και την υποχρέωση προβολής των σχετικών λόγων αποκλειστικά με το *εισαγωγικό* δικόγραφο του

Χρυσανθάκης (επιμ.), ό.π., σ. 1122· για το ίδιο ζήτημα, αναλυτικά, Κουβαράς, *Το παραδεκτό στη διοικητική δίκη*, ό.π., σ. 275 επ.

³⁰ Βλ. την ΣΕ 2614/2021 7μ και τις αναφορές στην νομολογία του ΕΔΔΑ· από τις παλαιότερες αποφάσεις, ΣΕ 1913/2014.

³¹ ΣΕ 4588/2014.

³² ΕΔΔΑ, *Παπαϊωάννου κατά Ελλάδας*, 2-6-2016, σκ. 48 της απόφασης.

³³ Βλ. αντίστοιχα τις σκ. 42-3, 41, 46 της απόφασης *Παπαϊωάννου*.

³⁴ Από τον πρόεδρο της Επιτροπής και αντιπρόεδρο του ΣτΕ Φ. Αρναούτογλου. Κατά τη Μουζουράκη, ό.π., σ. 684, η απόφαση *Παπαϊωάννου* είχε προειδοποιητικό χαρακτήρα.

³⁵ ΕΔΔΑ, *Αστικός και Παραθεριστικός Οικοδομικός Συνεταιρισμός Αξιοματικών και Παναγιώτης Καραγιώργος κατά Ελλάδας* της 19-5-2017, σκ. 34.

ενδίκου μέσου³⁶. Η συμφωνία με την ΕΣΔΑ στηρίχθηκε, όπως και στην απόφαση *Παπαϊωάννου*, στην σαφήνεια και στην προβλεψιμότητα των κανόνων³⁷, ενώ η αυστηρότητα των προϋποθέσεων του παραδεκτού, ο αντικειμενικός τους χαρακτήρας και το βάρος επίκλησής τους από τον διάδικο κρίθηκαν, περαιτέρω, δικαιολογημένα λόγω του ειδικού ρόλου του ΣτΕ ως ανααιρετικού στη διασφάλιση της ενότητας της νομολογίας³⁸.

Πάντως, στην ομοίως απορριπτική απόφαση *Αιγαίων Όιλ ΑΕ κατά Ελλάδας*, η οποία αφορούσε τη συνενυθύνη της εταιρίας για την καταβολή φόρων και πολλαπλών τελών, που καταλογίσθηκαν σε εκπρόσωπό της, ο οποίος αθώωθηκε από το ποινικό δικαστήριο, εκδοχή που δεν θα μπορούσε ούτως ή άλλως να κριθεί αντίθετη στο άρ. 4 του 7ου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου ΕΣΔΑ³⁹, το ΕΔΔΑ προέβη σε δύο σημαντικές, κατά τη γνώμη μας, επισημάνσεις: Πρώτο, παρατήρησε ότι το άρ. 12 ν. 3900/2010 αναφέρεται σε αντίθεση στη νομολογία «των ανωτάτων δικαστηρίων», χωρίς να μνημονεύει το ΕΔΔΑ και το ΔΕΕ – το Δικαστήριο έλαβε υπόψη του την εν τέλει επίλυση του ζητήματος με την συμπερίληψη των Ευρωπαϊκών Δικαστηρίων από την νομολογία του ΣτΕ⁴⁰. Δεύτερο, έκρινε ότι ο επίμαχος λόγος αναίρεσews, ο οποίος είχε προβληθεί με δικόγραφο προσθέτων λόγων και κρίθηκε απαράδεκτος, πλην αυτού, διότι *δεν αφορούσε σε συγκεκριμένο ζήτημα ερμηνείας κανόνα δικαίου, που κρίθηκε με την ανααιρεσιβαλλόμενη απόφαση*, θα μπορούσε, κατά το ΕΔΔΑ, να γίνει αντιληπτός υπό την έννοια ότι ήγειρε ζήτημα ερμηνείας του άρ. 4 του 7^{ου} Πρόσθετου Πρωτοκόλλου ΕΣΔΑ. Παρόλα αυτά, το ΣτΕ τον απέρριψε ως αναφερόμενο στο πραγματικό χωρίς να εξετάσει την εκδοχή ερμηνείας κανόνα δικαίου, αυτού του *ne bis in idem* του άρ. 4 του 7^{ου} ΠΠΕΣΔΑ, αποφεύγοντας να συνάγει συνέπειες βάσει στοιχείου –της αθωωτικής ποινικής απόφασης– μεταγενέστερου, μεν, της ανααιρεσιβαλλομένης, προγενέστερου, όμως, της δικής του απόφασης⁴¹.

Τα πράγματα έθεσε σε διαφορετική βάση η νεότερη απόφαση *Τσιώλης κατά Ελλάδας*, η οποία έκρινε στοιχεία της ρύθμισης αντίθετα στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση ως *υπερβολικά τυπολατρικά* και θίγοντα τον πυρήνα του δικαιώματος δίκαιης δίκης⁴². Επρόκειτο για υπόθεση αναζήτησης αποζημίωσης από το κράτος κατά το άρ. 24, παρ. 6 Συντ. για ουσιώδεις περιορισμούς στην ιδιοκτησία⁴³. Η αίτηση αναίρεσews είχε απορριφθεί ως απαράδεκτη, διότι ως προς το ζήτημα του *ευλόγου χρόνου*, μετά την πάροδο του οποίου θα εκκινούσε η παραγραφή της αξίωσης του

³⁶ ΕΔΔΑ, *Μοίρας και Φουρτζίου* της 17-10-2017, σκ. 29-30.

³⁷ ΕΔΔΑ, *Αστικός και Παραθεριστικός Οικοδομικός Συνεταιρισμός Αξιοματικών*, ό.π., σκ. 33 και *Μοίρας και Φουρτζίου*, ό.π., σκ. 28.

³⁸ ΕΔΔΑ, *Αστικός και Παραθεριστικός Οικοδομικός Συνεταιρισμός Αξιοματικών*, ό.π., σκ. 35 και *Μοίρας και Φουρτζίου*, ό.π., σκ. 32.

³⁹ Λόγω μη ταυτότητας του προσώπου της εταιρίας και του αθωωθέντος, βλ. ΕΔΔΑ, *Αιγαίων Όιλ κατά Ελλάδας*, 2-10-2018, σκ. 49.

⁴⁰ ΕΔΔΑ, *Αιγαίων Όιλ κατά Ελλάδας*, ό.π., σκ. 46.

⁴¹ Ό.π..

⁴² Η ελληνική θεωρία εστίασε στην επιβεβαίωση της καταρχήν συμφωνίας του άρ. 12 του ν. 3900/2010 προς την ΕΣΔΑ: Βλ. Μουζουράκη, ό.π., σ. 679 (‘ενίσχυση’ του θεσμού του φίλτρου με ανάδειξη, όμως, των αδυναμιών του σε λειτουργικό επίπεδο)· Δετσαρίδης, ό.π., σ. 613 επ. (ο οποίος δίδει -δικαιολογημένα- ιδιαίτερη έμφαση στην αδυναμία πρόσβασης στην νομολογία μέσω επίσημου εντύπου ή προσβάσιμης βάσης δεδομένων)· Τσιλιώτης Χ., «*Η απόφαση της 19-11-2024 του ΕΔΔΑ (Τσιώλης κατά Ελλάδας) ως ρήγμα και όχι αναίρεση των προϋποθέσεων του παραδεκτού της αιτήσεως αναίρεσews ενώπιον του ΣτΕ*», στο www.syntagmawatch.gr, 27-11-2024 (υπό Ι) (πρόσβαση: 02.09.2026)· Ρουπίνα Ν., «*Το παραδεκτό της αίτησης αναίρεσης ενώπιον του Συμβουλίου της Επικρατείας. Σχόλιο στην απόφαση ΕΔΔΑ Τσιώλης κατά Ελλάδας*», στο www.nomarchia.gr (πρόσβαση: 02.09.2026).

⁴³ Αδυναμία επέκτασης υφιστάμενου ιχθυοτροφείου σε ιδιόκτητο ακίνητο λόγω προστασίας του τοπίου του Αμβρακικού Κόλπου.

ενάγοντος, η αντίθετη προς την αναιρεσιβαλλομένη νομολογία, που επικαλέσθηκε αυτός, δεν είχε επιλύσει «ακριβώς το ίδιο νομικό ζήτημα» -της αποζημίωσης του άρ. 24, παρ. 6 Συντ. και του ευλόγου χρόνου κατά τον α.ν. 261/68, τον οποίον η εφετειακή απόφαση δεν είχε μνημονεύσει- αλλά αφορούσε την κρατική ευθύνη κατά το άρ. 105 ΕισΝΑΚ. Ως προς τον ισχυρισμό περί εικοσαετούς παραγραφής, από την άλλη, το ΣτΕ έκρινε ότι το νομικό ζήτημα δεν είχε προσδιορισθεί στο αναιρετήριο ούτε αυτοτελώς και ορισμένως, ούτε σε συνάρτηση με την κρισιμότητά του για τη διαφορά. Επιπλέον, ο διάδικος είχε προβάλει την έλλειψη προβλεψιμότητας και σαφήνειας της εθνικής νομοθεσίας περί έναρξης της παραγραφής κατά το άρ. 4, παρ. 5 Συντ. κατά την επικαλούμενη από τον ίδιον νομολογία του ΕΔΔΑ, η οποία κρίθηκε από το ΣτΕ ότι δεν αναγόταν στο συγκεκριμένο νομικό ζήτημα⁴⁴.

Υπό τα δεδομένα αυτά, σε αντίθεση με την απόφαση Παπαϊωάννου, στην οποία ο αιτών δεν είχε διατυπώσει προσηκόντως το νομικό ζήτημα της αιτήσεως αναιρέσεως, δόθηκε πλέον η δυνατότητα στο ΕΔΔΑ να ξεδιπλώσει τις παθογένειες της ρύθμισης. Από το μακροσκελές σκεπτικό της απόφασης Τσιώλης ως προς την αναλογικότητα των σχετικών περιορισμών πρόσβασης στο αναιρετικό⁴⁵, μπορούμε να απομονώσουμε ως κρίσιμα σημεία: α) Την υπερβολική τυπολατρία της απόρριψης λόγου αναιρέσεως με μόνη αιτιολογία, ότι η επικαλούμενη από τον αναιρεσείοντα αντίθετη νομολογία δεν αφορά ακριβώς το ίδιο νομικό ζήτημα με το κριθέν από την αναιρεσιβαλλομένη. Τούτο, ενώ ο αιτών έχει εξειδικεύσει και θεμελιώσει με αναφορές στην νομολογία του Δικαστηρίου το νομικό σφάλμα της αναιρεσιβαλλόμενης απόφασης· επιπλέον, παρότι η νομολογία, την οποία όφειλε να είχε επικαλεσθεί αυτός, δεν δημοσιεύεται σε ορισμένη επίσημη εφημερίδα ή βάση δεδομένων, με αποτέλεσμα η υλοποίηση της απαίτησης να καθίσταται πρακτικά αδύνατη και έτσι να θίγεται ο πυρήνας του δικαϊώματος πρόσβασης σε δικαστήριο και η δίκαιη ισορροπία μεταξύ της εύρυθμης λειτουργίας της δικαιοσύνης και του δικαϊώματος πρόσβασης σε δικαστήριο⁴⁶. β) Η προβαλλόμενη, με λόγο αναιρέσεως, κρίσιμη νομική πλημμέλεια της αναιρεσιβαλλόμενης απόφασης σε σχέση με το τιθέμενο νομικό ζήτημα οφείλει να απαντηθεί ειδικά και ρητά από το αναιρετικό και εάν το ζήτημα αυτό είναι λυμένο, να διευκρινισθεί⁴⁷. Κρίνοντας αντίθετες στην ΕΣΔΑ πτυχές των (νομολογιακά διαμορφωμένων) προϋποθέσεων του παραδεκτού της αιτήσεως αναιρέσεως υπό τον ν. 3900/2010, δεκατέσσερα περίπου έτη μετά την θέση του σε ισχύ, η απόφαση Τσιώλης υπέβαλε σε πληρέστερο έλεγχο τη ρύθμιση αναδεικνύοντας τις παθογένειες ορισμένων υπερβολικά τυπολατρικών φίλτρων της.

Υποστηρίχθηκε ότι η αντίθεση ορισμένων προϋποθέσεων του ν. 3900/2010 στο άρ. 6, παρ. 1 της ΕΣΔΑ θα έπρεπε να είχε κριθεί σε αφηρημένο επίπεδο από το Δικαστήριο και όχι μόνον για τις ανάγκες επίλυσης της συγκεκριμένης διαφοράς⁴⁸. Αυτό, πάντως, φαίνεται να προκύπτει, κατά τη γνώμη μας, από την απόφαση, η οποία αναδεικνύει την μετατόπιση κρίσιμων ελλειμμάτων του δικονομικού μας συστήματος⁴⁹ στους ώμους του ιδιώτη⁵⁰ καθώς και τον εξαιρετικά τυπολατρικό χαρακτήρα ορισμένων νομολογιακά διαμορφωμένων προϋποθέσεων του παραδεκτού.

⁴⁴ Βλ. ΕΔΔΑ, Τσιώλης κατά Ελλάδας, 19-11-2024, σκ. 28-30.

⁴⁵ Ο.π., σκ. 68-85.

⁴⁶ Ο.π., σκ. 71-73, 79, 81 της απόφασης.

⁴⁷ Ο.π., σκ. 77, 80 της απόφασης.

⁴⁸ Τσιλιώτης, ό.π.

⁴⁹ Όπως η επίκληση αντίθετης (ή έλλειψης) νομολογίας ενώ ο διάδικος δεν διαθέτει πρόσβαση στο ΟΣΔΔΥ-ΔΔ.

⁵⁰ Πρβλ. την εκτενή κριτική της αντίστοιχης ρύθμισης της ακυρωτικής εφέσεως, υπό αυτό το πρίσμα, από τον Κουκούτση Γ., Τα όρια των περιορισμών του δικαϊώματος έφεσης στη διοικητική δίκη, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα 2025, σ. 475 επ., ιδ. 486 επ. με αναλυτική αναφορά στην αιτιολογική έκθεση του ν. 3900/2010· για την απαγόρευση

Τις εξελίξεις της νομολογίας *Τσιώλης* προώθησαν και αποκρυστάλλωσαν δύο όλως πρόσφατες αποφάσεις του ΕΔΔΑ στο πλέον νευραλγικό ζήτημα των φίλτρων της αιτήσεως αναιρέσεως για το δικαίωμα δικαστικής προστασίας. Επρόκειτο για την περίπτωση, που, παρότι ο διάδικος είχε προβάλει κατά τρόπο ορισμένο και θεμελιωμένο κρίσιμους (νομικούς) λόγους εφέσεως, το Διοικητικό Εφετείο επέλυσε την υπόθεση με βάση το πραγματικό χωρίς αναφορά στα σχετικά νομικά ζητήματα. Λόγος αναιρέσεως επί του συγκεκριμένου ζητήματος κρίνεται, κατά τη νομολογία του ΣτΕ, απαράδεκτος ως αναγόμενος στην αιτιολογία της απόφασης ελλείψει νομικής ερμηνείας από το δευτεροβάθμιο δικαστήριο. Η έκβαση αυτή καταλήγει σε βάρος του αναιρεσείοντος, *παρότι πρόκειται για σφάλμα του δικαστηρίου της ουσίας*. Το ΕΔΔΑ ανέδειξε στο σημείο αυτό τη σιωπηρή, προϋποτιθέμενη -έστω έμμεση- *νομική ερμηνεία* του δικαστηρίου της ουσίας επί των σχετικών διατάξεων, η οποία οφείλει να εξετασθεί από το αναιρετικό χωρίς το κενό αυτό να επιτρέπεται να αποβεί εις βάρος του αναιρεσείοντος⁵¹. Υπό τα δεδομένα αυτά τίθεται αμετάθετος φραγμός στην απόρριψη αιτήσεων αναιρέσεως από το ΣτΕ ως απαραδέκτων με το σκεπτικό ότι η απόφαση του δικαστηρίου της ουσίας δεν διέλαβε μείζονα σκέψη και οι λόγοι αναιρέσεως στρέφονται κατά του αιτιολογικού της απόφασης⁵², στο μέτρο, που το αναιρετικό οφείλει να εξετάσει την υπονοούμενη ερμηνευτική μείζονα σκέψη της αναιρεσιβαλλόμενης απόφασης, η οποία προϋποτίθεται της επίλυσης του πραγματικού της διαφοράς.

3) Αυτονόητες σταδιακές διευρύνσεις του γράμματος της διάταξης από την νομολογία

Πλην της νομοθετικής παρέμβασης με τον ν. 4446/2016 (άρ. 15, παρ. 2) και της εντεύθεν περιορισμένης *διαπλάτυνσης* του κανόνα συγκέντρωσης των λόγων του παραδεκτού στο εισαγωγικό, αποκλειστικά, δικόγραφο της αιτήσεως αναιρέσεως, η νομολογία του Δικαστηρίου προέβη σε ορισμένες *αυτονόητες* θα έλεγε κανείς, διευρύνσεις του γράμματος του νόμου, βελτιώνοντας ένα εξαιρετικά περιοριστικό νομοθετικό πλαίσιο. Στην έννοια των ανωτάτων δικαστηρίων συγκατέλεξε και *τα ευρωπαϊκά δικαστήρια*, παρά την ασάφεια του νομοθέτη⁵³, ενώ επέκτεινε από νωρίς τον εντοπισμό του κρίσιμου νομικού ζητήματος από την μείζονα πρόταση στο πλήρες εύρος του νομικού συλλογισμού, τόσο στην υπαγωγική κρίση, όσο και στην ελάσσονα πρόταση⁵⁴.

μετάθεσης των σφαλμάτων του Δικαστηρίου στον διάδικο, ΕΔΔΑ, Ολ. *Zubac κατά Κροατίας*, ο.π., σκ. 95 με παραπομπές σε σειρά ελληνικών υποθέσεων του Δικαστηρίου (Εξαμιλιώτης no 2, Πλατάκος, Κούτρας)

⁵¹ ΕΔΔΑ, *Αραβαντινός κατά Ελλάδα*, 5-5-2026, σκ. 13, 19-21· ομοίως, *Πρατσίνης κατά Ελλάδα*, 7-7-2026, σκ. 24-27.

⁵² ΕΔΔΑ, *Πρατσίνης κατά Ελλάδα*, ο.π., σκ. 26-27.

⁵³ Μαθιουδάκης, ό.π., σ. 742 και ανωτέρω, σημ. 46 σχετικά με την απόφαση του ΕΔΔΑ *Αιγαίον Όιλ*. Πάντως, όπως διευκρινίζει το Συμβούλιο, η αντίθεση της αναιρεσιβαλλομένης σε νομολογία Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου, όπως του ΕΔΔΑ, αναφέρεται μόνον σε ζητήματα ερμηνείας διάταξης της Σύμβασης ή των προσαρτημένων σε αυτήν Πρωτοκόλλων, ΣΕ 633/2025.

⁵⁴ Κριτικά, για την αρχική θέση της νομολογίας (ενδεικτικά, ΣΕ 4328/2012) για τον περιορισμό του νομικού ζητήματος μόνον στη μείζονα σκέψη, Λαζαράτος Π., *Διοικητικό Δικονομικό Δίκαιο*, ό.π., πλ. 1360· ο ίδιος, «*Η έννοια της 'νομολογίας' κατ' άρθρο 53 παρ. 3 π.δ. 18/1989 (παρατηρήσεις στην ΣτΕ 3008/2013)*», ΘΠΔΔ 2014, 63 επ.(64)· Μπουκουβάλα Β., *Η σύμφωνη με το Σύνταγμα ερμηνεία των νόμων*, Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2018, πλ. 446· η ίδια, «*Οι δικονομικές μεταρρυθμίσεις, που τέθηκαν στην άσκηση της αίτησης αναιρέσεως*», ό.π., σ. 543 (556 υπό IV)· Τσιγαρίδας, ό.π., 771 επ· Μαθιουδάκης, ό.π., σ. 742. Κατά κανόνα, η νομολογία του ΣΕ αντιλαμβάνεται την υπαγωγή των πραγματικών περιστατικών στον κανόνα δικαίου ως ζήτημα πραγματικό, εκτός του πεδίου του αναιρετικού ελέγχου· κριτικά ο Τσιγαρίδας Β., *Η αρχή iura novit curia στη διοικητική δίκη*, 2021, σ. 65 επ., όπου περιπτώσεις αναιρετικού ελέγχου της υπαγωγής (σημ. 85).

II. Ο εκτός των προϋποθέσεων του άρ. 53 π.δ. 18/1989 αναιρετικός έλεγχος

1) Ο κανόνας της πρόταξης του ελέγχου των προϋποθέσεων του παραδεκτού του άρ. 53 του π.δ. και η εξαίρεση των ζητημάτων της δικαιοδοσίας και της φύσης της διαφοράς ως ακυρωτικής ή ουσίας

Κατά νομολογιακή σταθερά του ΣτΕ η έρευνα των προϋποθέσεων του παραδεκτού «προηγείται της έρευνας κάθε ζητήματος που ανάγεται στον έλεγχο του βασίμου του ενδίκου μέσου της αίτησης αναίρεσης, συμπεριλαμβανομένων και των ζητημάτων που εξετάζονται αυτεπαγγέλτως, είτε ανάγονται στη δημόσια τάξη είτε όχι, με εξαίρεση τα ζητήματα που αφορούν τη δικαιοδοσία του δικάσαντος δικαστηρίου καθώς και τα ζητήματα που συνάπτονται με τη φύση της διαφοράς, ως ακυρωτικής διαφοράς ή ως διοικητικής διαφοράς ουσίας. Επομένως, το Συμβούλιο της Επικρατείας δύναται να προχωρήσει στην έρευνα αυτεπαγγέλτως ερευνώμενου λόγου αναίρεσης, μόνον εφόσον θεμελιώνεται το παραδεκτό της αίτησης αναίρεσης από την άποψη της συνδρομής των προϋποθέσεων των παρ. 3 και 4 του άρθρου 53 του π.δ. 18/1989»⁵⁵.

Επομένως, οι αυτεπαγγέλτως ερευνώμενοι κατά το παλαιότερο καθεστώς της αιτήσεως αναίρεσεως λόγοι δημόσιας τάξεως⁵⁶ έχουν πάψει, πλέον, να ερευνώνται κατά τον ίδιο τρόπο από το αναιρετικό, εφόσον δεν έχουν προβληθεί, παράλληλα, βάσιμοι ισχυρισμοί περί του παραδεκτού του άρ. 53 του π.δ. 18/1989. Μόνη εξαίρεση αναγνωρίζεται, κατά τα ανωτέρω, για τον έλεγχο της δικαιοδοσίας και της διάκρισης των διοικητικών διαφορών σε ακυρωτικές και ουσίας. Όπως εξηγεί το Δικαστήριο, «και τούτο εν όψει των οικείων συνταγματικών ρυθμίσεων, των οποίων η τήρηση υπόκειται σε δικαστικό έλεγχο κατ' άρθρο 93 παρ. 4 του Συντάγματος, δοθέντος ότι το μεν οργανωτικό σχήμα των χωριστών δικαιοδοσιών και η μεταξύ αυτών κατανομή δικαιοδοσίας θεσπίζεται και ρυθμίζεται σε συνταγματικό επίπεδο με τις διατάξεις των άρθρων 93 έως και 98 του Συντάγματος, στο δε πλαίσιο αυτού του οργανωτικού σχήματος και, ειδικότερα, με τις διατάξεις των άρθρων 94 παρ. 1 και 95 παρ. 1 και 3 του Συντάγματος χαράσσεται και το όριο μεταξύ ακυρωτικών και διοικητικών διαφορών ουσίας και δεν μπορεί, κατά την έννοια των ως άνω συνταγματικών διατάξεων, η γενική ακυρωτική αρμοδιότητα του Συμβουλίου της Επικρατείας, να ανατραπεί ουσιαστικώς με την επέκταση ειδικών αρμοδιοτήτων των τακτικών διοικητικών δικαστηρίων μέσω της μεταφοράς κατηγοριών υποθέσεων προς εκδίκαση στα τακτικά διοικητικά δικαστήρια»⁵⁷.

Δεν προτάσσονται, πάντως, της εξέτασης του παραδεκτού της αιτήσεως αναίρεσεως λόγοι αναγόμενοι στην τήρηση της προβλεπόμενης ενδικοφανούς διαδικασίας, στο εκκλητό ή μη της πρωτόδικης απόφασης⁵⁸, στην αρμοδιότητα του εκδόντος δικαστηρίου⁵⁹, στην παραβίαση τυχόν του μεταβιβαστικού αποτελέσματος της έφεσης ή στο εμπρόθεσμο άσκησης του ενδίκου βοηθήματος της προσφυγής⁶⁰. Υπό την ίδια έννοια, όπως προαναφέρθηκε, προκειμένου να ληφθεί υπόψη η οψιγενής νομολογία του ΣτΕ κατά το νέο εδ. β' της παρ. 3 του άρ. 53 του π.δ. 18/1989 (=άρ. 15 παρ. 2 ν. 4446/2016), θα πρέπει το αναιρετικό να έχει υπερβεί το φράγμα του παραδεκτού

⁵⁵ Το απόσπασμα ανήκει στην ΣΕ 537/2025, σκ. 5· βλ. επίσης, ΣΕ Ολ 874-5/2024, σκ. 6· 537/2025· 1007, 1259/2024· 1042/2023 με σειρά παραπομπών στη νομολογία· 1892/2022· Ολ 1360/2021· Θεοδωρικάκου Ζ., «Παραδεκτό και λυσιτέλεια προβολής των λόγων αναίρεσης», στο Γράβαρης (επιμ.), ό.π., σ. 211 επ.

⁵⁶ Βλ. Μ.-Ε. Παναγοπούλου, Η αίτηση αναίρεσεως ενώπιον του Συμβουλίου της Επικρατείας, Σάκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 1989, σ. 103.

⁵⁷ ΣΕ 63/2025, σκ. 3· Ολ 874-5/2024.

⁵⁸ ΣΕ 267/2025.

⁵⁹ ΣΕ Ολ 874/2024, σκ. 6· κριτικά, Γώγος, «Η διοικητική δικονομία ως λειτουργικό σύστημα», ό.π., σ. 8.

⁶⁰ ΣΕ 63/2025.

με την προβολή κατά τον προβλεπόμενο τρόπο των λόγων του άρ. 53 π.δ. 18/1989⁶¹. Ούτε η ίδια η συνδρομή των λόγων αυτών του παραδεκτού της αιτήσεως αναιρέσεως ερευνάται αυτεπαγγέλτως από το αναιρετικό, «όταν ουδείς ειδικός ισχυρισμός περιέχεται σχετικώς στο εισαγωγικό δικόγραφο της αιτήσεως»⁶². Παρότι, ακόμη, θα ανέμενε ίσως κανείς το αντίθετο, μεταξύ των λόγων του παραδεκτού των παρ. 3 και 4 του άρ. 53 φαίνεται να προτάσσεται η εξέταση των προϋποθέσεων της παρ. 3⁶³.

Το ζήτημα του κατ' εξαίρεση αυτεπάγγελτου ελέγχου της δικαιοδοσίας του δικαστηρίου συνιστά χρήσιμο παράδειγμα μιας διαφαινόμενης μετακίνησης του δικαστηρίου σε έναν λιγότερο ασφυκτικό έλεγχο του παραδεκτού της αιτήσεως αναιρέσεως. Είναι χαρακτηριστικό ότι σε ένα πρώτο στάδιο, με αφορμή την έρευνα της νομικής φύσης κρατικών συμβάσεων, ο έλεγχος της δικαιοδοσίας δεν προτασσόταν του παραδεκτού της αιτήσεως αναιρέσεως αλλά το ένδικο μέσο απορριπτόταν ως απαράδεκτο επί τη βάση του άρ. 53 π.δ. 18/1989, ανεξάρτητα αν η διαφορά υπαγόταν στην δικαιοδοσία των πολιτικών δικαστηρίων⁶⁴. Από την άλλη, προβληματίζει τόσο από την άποψη της ασφάλειας δικαίου, όσο και της ισότητας μεταξύ των διαδίκων, η μεταβολή των θέσεων του Δικαστηρίου σε σύντομο χρόνο, όπως συνέβη πρόσφατα, ομοίως, με τον αυτεπάγγελτο έλεγχο του εκκλητού της αναιρεσιβαλλόμενης απόφασης⁶⁵.

2) Ο κατ' εξαίρεση εκτός των προϋποθέσεων του άρ. 53 παρ. 3 και 4 του π.δ. 18/1989 αναιρετικός έλεγχος

Πλην των ζητημάτων της δικαιοδοσίας και της φύσης της διαφοράς ως ακυρωτικής ή ουσίας, που ήδη μνημονεύθηκαν, ισχύει ένας περαιτέρω κατάλογος περιπτώσεων, που προτάσσονται του ελέγχου των λόγων του παραδεκτού της αιτήσεως αναιρέσεως κατά το άρ. 53 του π.δ. 18/1989.

α) Οι προβλεπόμενες στον νόμο εξαιρέσεις: Η αναίρεση λόγω κρίσης περί αντισυνταγματικότητας (και εν γένει αντίθεσης σε υπερνομοθετικούς κανόνες) τυπικού νόμου (ή κανονιστικής πράξης) κατά το άρ. 2 ν. 3900/2010 καθώς και οι διαφορές του ίδιου φορολογικού αντικειμένου εκ κληρονομίας

Στην περίπτωση της άσκησης αιτήσεως αναιρέσεως κατά απόφασης τακτικού διοικητικού δικαστηρίου, που έκρινε αντισυνταγματική ή αντίθετη σε υπερνομοθετικούς κανόνες ορισμένη διάταξη τυπικού νόμου, ή και κανονιστικής διοικητικής πράξης, κατά σχετική ερμηνευτική

⁶¹ Βλ. ανωτέρω, σημ. 19.

⁶² ΣΕ 857/2025 και η παραπεμπόμενη νομολογία, ΣΕ 1770/2024· 407/2022· 2444/2021· 1708/2020· 2092/2019· 1160/2019.

⁶³ ΣΕ 2049/2023.

⁶⁴ ΣΕ 2381/2018· 607/2019 (δημοτικό έργο)· 4273/2013 (κοινοτική ενίσχυση)· 867/2012 (σύμβαση προμήθειας), 1582/2012 (σύμβαση προμήθειας δήμου)· 3871/2012 (δημοτικό έργο)· βλ. την αρχική αυτή θέση της νομολογία σε: Κουβαράς, Το παραδεκτό στη διοικητική δίκη, ό.π., σ. 286.

⁶⁵ Το Δικαστήριο πρόσφατα είχε κάνει δεκτό ότι η εφαρμογή του άρ. 92, παρ. 2 ΚΔΔ (μη υποκειμένες σε έφεση αποφάσεις) ερευνάται αυτεπαγγέλτως από αυτό ως αναιρετικό, τόσο εάν συναρτάται ευθέως με το παραδεκτό της αιτήσεως αναιρέσεως κατά το άρ. 53, όσο και αν συναρτάται με την εξουσία του δευτεροβάθμιου δικαστηρίου να δικάσει κατ' ουσία τη διαφορά (ΣΕ 277/2024) και ότι όχι μόνο στην πρώτη αλλά και στη δεύτερη περίπτωση το ζήτημα του εκκλητού ή μη ελέγχεται από το ΣτΕ ανεξαρτήτως της συνδρομής ή μη των προϋποθέσεων των παρ. 3 και 4 του άρθρου 53 του π.δ. 18/1989 (ΣΕ 1768/2020 7μ· 221/2021).

διεύρυνση του Δικαστηρίου⁶⁶ -πάντως, όχι σε περίπτωση σύμφωνης με το Σύνταγμα ερμηνείας του νόμου⁶⁷- χωρίς το ζήτημα να έχει κριθεί με προηγούμενη απόφαση του Συμβουλίου της Επικρατείας, χωρεί ενώπιον του τελευταίου, «κατά παρέκκλιση από κάθε άλλη διάταξη», όπως ορίζει ρητά το άρ. 2 παρ. 1 του ν. 3900/2010, αίτηση αναιρέσεως, αν πρόκειται για διαφορά ουσίας, ή έφεση, αν πρόκειται για ακυρωτική διαφορά. Επιπλέον, με την ίδια διάταξη ορίζεται ότι το ΣτΕ δύναται να παραπέμψει ως έφεση σε άλλο δικαστήριο το ασκηθέν ενώπιόν του ένδικο μέσο, εφόσον δεν συντρέχουν οι προϋποθέσεις της διάταξης. Πρόκειται για περίπτωση, όπως επισημαίνει το Δικαστήριο⁶⁸, ιδιαίτερα σοβαρή για την σταθερότητα της έννομης τάξης, ώστε να χωρεί απόκλιση από τα φίλτρα του παραδεκτού. Πάντως, ο λόγος θα πρέπει να προβληθεί από τον αναιρεσείοντα, μάλιστα εξιδιασμένα, κατά τα γενικά ισχύοντα στο πλαίσιο του ν. 3900/2010 με το εισαγωγικό δικόγραφο, μιας και αυτός δεν εξετάζεται αυτεπαγγέλτως από το Δικαστήριο⁶⁹.

Ομοίως, η παρ. 6 του άρ. 53 του π.δ., όπως προστέθηκε με την παρ. 2 του άρ. 26 του ν. 4509/2017, προέβλεπε την κατά παρέκκλιση των προϋποθέσεων των παρ. 3 και 4 του άρ. 53 π.δ. 18/1989 άσκηση αιτήσεως αναιρέσεως, «όταν η προσβαλλόμενη απόφαση έρχεται σε αντίθεση με τελεσίδικη απόφαση άλλου δικαστηρίου, που επιλύει υπόθεση του ίδιου φορολογικού αντικειμένου εκ κληρονομίας, η οποία στηρίζεται στην ίδια νομική και πραγματική βάση, ακόμη και για διαφορετικό διάδικο».

β) Ο έλεγχος της ισχύος του εφαρμοστέου κανόνα δικαίου και η διεύρυνση στον έλεγχο του πεδίου εφαρμογής του κανόνα, στο μέτρο, που αποτελεί αναγκαία προϋπόθεση επίλυσης του νομικού ζητήματος της υπόθεσης

Παρά ταύτα, πλην της δικαιοδοσίας και της φύσεως της διαφοράς ως ακυρωτικής ή ουσίας, η νομολογία αναγνωρίζει εν προκειμένω μία περαιτέρω εξαίρεση αυτεπάγγελτου, ανεξαρτήτως των προϋποθέσεων του άρ. 53 ελέγχου: τον έλεγχο της ισχύος του εφαρμοστέου κανόνα δικαίου.

Στο πλαίσιο αυτό ερευνάται, κατ' εξαίρεση, αυτεπάγγελτα από το αναιρετικό, ανεξάρτητα από τη συνδρομή των προϋποθέσεων του άρ. 53 του π.δ. 18/1989, η ύπαρξη (ισχυρού) εφαρμοστέου κανόνα δικαίου. Τέτοιος κανόνας κρίθηκε, π.χ., ότι ελλείπει στην περίπτωση της αγωγής κατά του κράτους για σφάλμα της δικαστικής λειτουργίας⁷⁰ ή στην περίπτωση του αυτεπάγγελτου ελέγχου εφαρμογής της ηπιότερης φορολογικής κύρωσης⁷¹. Η ίδια αντιμετώπιση επιφυλάσσεται για την κατά χρόνο ισχύ του εφαρμοστέου κανόνα δικαίου καθώς και για την καθ' υπέρβαση της εξουσιοδότησης διάταξη κανονιστικής διοικητικής πράξης⁷², όπως και για τον έλεγχο αντισυνταγματικότητας της διάταξης ή συμφωνίας με το πρωτογενές ή το παράγωγο ενωσιακό δίκαιο⁷³.

⁶⁶ ΣΕ Ολ 219/2021 και Βενιζέλος Ε., *Δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων και ερμηνεία του Συντάγματος*, Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2022, σ. 166.

⁶⁷ ΣΕ 2652/2018.

⁶⁸ ΣΕ Ολ 219/2021

⁶⁹ Ράικος Δ., *Διοικητικό Δικονομικό Δίκαιο*, ό.π., σ. 588.

⁷⁰ ΣΕ 572/2023 – υπέρβαση της δικαιοδοσίας του δικαστηρίου της ουσίας ελλείπει πρόβλεψης σχετικής ευθύνης.

⁷¹ ΣΕ 143/2024 με σειρά παραπομπών στη νομολογία.

⁷² Για αμφότερα τα ζητήματα αυτά, ΣΕ 4449/2014, σκ. 9.

⁷³ Για την αντισυνταγματικότητα, ΣΕ Ολ 1262/2005, σκ. 7 – αρ. 78 παρ. 4 Συντ.· 1254/2021 7μ., σκ. 12 – αρ. 25 παρ. 1, 22 παρ. 5 Συντ.· 798/2014 7μ., σκ.9: «οίκοθεν δε νοείται ότι η εξέταση της βασιμότητας του λόγου αυτού προϋποθέτει την ερμηνεία των εφαρμοστέων στην προκειμένη υπόθεση διατάξεων ... καθώς και τον αυτεπάγγελτο έλεγχο της

Έντονες αμφιβολίες γεννά, πάντως, η εκδοχή του, μετά από ερμηνεία, προσδιορισμού του αντικειμενικού ή υποκειμενικού πεδίου εφαρμογής του κανόνα. Εξετάζεται, στην περίπτωση αυτή, υπό την εκδοχή ισχύος του κανόνα, κατά πόσο αυτός καταλαμβάνει τους ενάγοντες⁷⁴ ή κατά πόσο ορισμένο πρόσωπο, όπως ο φορέας κοινωνικής ασφάλισης, εμπίπτει στο πεδίο άσκησης ενδοστρεφούς προσφυγής⁷⁵. Η πρόταξη του ζητήματος αυτού έναντι των προϋποθέσεων του παραδεκτού του άρ. 53 π.δ. 18/1989, κατά την παραπεμπτική στην επταμελή σύνθεση απόφαση 996/2025 του ΣτΕ, συνιστά «ριζική πλημμέλεια» της αναιρεσιβαλλόμενης απόφασης, η οποία αποτελεί «αναγκαία προϋπόθεση» για την απάντηση στους προβαλλόμενους λόγους και ισχυρισμούς και «άγει, όπως και εκείνοι, στην αναίρεση της προσβαλλόμενης αποφάσεως», έστω κι αν το συγκεκριμένο νομικό ζήτημα δεν ετέθη διόλου ενώπιον των δικαστηρίων της ουσίας. Τούτο, συνεχίζει η ίδια απόφαση, παρότι «οι λόγοι αναιρέσεως –καθώς και οι ισχυρισμοί του ν. 3900/2010, που τους συνοδεύουν- δεν στοιχούν στο πράγματι κρίσιμο εν προκειμένω ζήτημα». Η απόφαση 996/2025 θεμελιώνει τον αυτεπάγγελτο, προ του παραδεκτού του ν. 3900/2010, έλεγχο της (έκτασης) ισχύος του εφαρμοστέου κανόνα δικαίου στην αρχή της οικονομίας της δίκης⁷⁶ και στην παροχή δίκαιης δικαστικής προστασίας⁷⁷.

Στην περίπτωση αυτή διευρύνεται σε τέτοιο σημείο η έννοια της ισχύος του κανόνα, ώστε να ταυτίζεται με την έκταση εφαρμογής του κατόπιν ερμηνείας του. Δεν πρόκειται, επομένως, για την καθ' αυτό ισχύ του κανόνα. Το 'άνοιγμα' αυτό της νομολογίας είναι εντυπωσιακό, εάν σκεφθεί κανείς ότι κατά τα λοιπά, όπως προαναφέρθηκε, λόγοι αναιρέσεως, όπως το εμπρόθεσμο του ενδίκου βοηθήματος, η καθ' ύλην αναρμοδιότητα, η υπέρβαση του δεύτερου βαθμού δικαιοδοσίας οφείλουν, αφενός, να προβληθούν και, αφετέρου, να στηρίζονται σε πραγματικά περιστατικά, τα οποία με βάση τα διαδικαστικά έγγραφα είχε υποχρέωση να εξετάσει αυτεπαγγέλτως το δευτεροβάθμιο δικαστήριο και μπορεί να διαπιστώσει και το αναιρετικό⁷⁸. Αποτελεί διαφορετικό ζήτημα το εάν ο κανόνας δικαίου, που εφαρμόστηκε είναι ισχυρός (π.χ. είναι ανίσχυρος ως αντισυνταγματικός, είχε λήξει η ισχύς του λόγω κατάργησής του από άλλον ή δεν είχε τεθεί ακόμη σε ισχύ), σε σχέση με τον προσδιορισμό, κατόπιν ερμηνείας, του πεδίου εφαρμογής του κανόνα, ώστε να κριθεί αυτός μη εφαρμοστέος στη συγκεκριμένη περίπτωση. Αυτό δεν αποτελεί, κατά τη γνώμη μας, ζήτημα ισχύος του κανόνα, μιας και δεν αμφισβητείται ότι αυτός είναι ισχυρός, αλλά ζήτημα έκτασης εφαρμογής του, ώστε να καταλάβει ή μη τη συγκεκριμένη περίπτωση. Πλην της επιφύλαξης αυτής, η αυτεπάγγελτη το πρώτον έρευνα του ζητήματος από το αναιρετικό θα έχει αποστερήσει τον διάδικο, που βλάπτεται, από το δικαίωμα

αντισυνταγματικότητας' (άρ. 93 παρ. 4 Συντ.)· βλ. και Μπουκουβάλα, Η σύμφωνη με το Σύνταγμα, ό.π., σ. 473, βάσει της αρχής *iura novit curia*.

⁷⁴ ΣΕ 996/2025, σκ. 9 – επιμίσθιο αντιδημάρχων.

⁷⁵ Επρόκειτο για ζήτημα δημόσιας τάξης κατά την προγενέστερη του ν. 3900/2010 νομολογία, ΣΕ 2470/1993· 4191/2000· 3330/2001· 2575/2006· 1508/2010.

⁷⁶ Σχετικά με την αποφυγή μελλοντικών δικών στο πλαίσιο της εν λόγω αρχής, Μωραΐτη Μ., Η αρχή της οικονομίας της δίκης στις διοικητικές διαφορές, Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2025, σ. 212 επ.

⁷⁷ Η πλειοψηφία της απόφασης παραπέμπει σε μεγάλη σειρά αποφάσεων από την νομολογία του Δικαστηρίου, προς υποστήριξη της θέσης της, με αντικείμενο -πλην δύο εξαιρέσεων- την έλλειψη αναγνώρισης από τον εφαρμοστέο κανόνα δικαίου δικαιώματος ενδοστρεφούς δίκης στον ΟΑΑΕ κατ' άρ. 64 και 66 ΚΔΔ (ΣΕ 660/2024· 936/2023· 2250/2023). Στην ίδια απόφαση (σκ. 5 in f.) σημειώνεται ότι οι κρίσιμες «ως άνω δε διατάξεις ... παρατίθενται στην αναιρεσιβαλλόμενη χωρίς ερμηνεία», ώστε να προκύπτει η ερμηνεία τους το πρώτον από το αναιρετικό· βλ. και ΣΕ 1017/2021.

⁷⁸ ΣΕ 1010/2024.

να προβάλλει πιθανώς πραγματικούς ισχυρισμούς στην δίκη ουσίας προς αντίκρουση του αυτεπαγγέλτως ερευνώμενου λόγου, τους οποίους πλέον δεν έχει περιθώριο να προβάλλει⁷⁹.

γ) Οι παρακολουθηματικού χαρακτήρα διαφορές ως αυτοτελής νομολογιακή κατηγορία

Μία περαιτέρω κατηγορία, που κείται εκτός των προϋποθέσεων του άρ. 53, παρ. 3 και 4 του π. δ. 18/1989 αναφέρεται σε αίτηση αναιρέσεως, η οποία στρέφεται κατά απόφασης τακτικού διοικητικού δικαστηρίου με μοναδικό λόγο, ότι στήριξε την κρίση του σε προηγούμενη απόφασή του για το κύριο αντικείμενο της υπόθεσης, κατά της οποίας ο αναιρεσείων έχει ήδη ασκήσει προηγούμενη αίτηση αναιρέσεως⁸⁰. Χαρακτηριστική τέτοια εκδοχή αποτελεί η αιτήσεως αναιρέσεως, που στρέφεται κατά της έκπτωσης του αναδόχου και εν συνεχεία νεότερη αίτηση, πλέον, κατά του σχετικού προστίμου. Στην περίπτωση αυτή το Δικαστήριο συγχωρεί τη μη προβολή λόγων παραδεκτού του άρ. 53 π.δ. 18/1989 ή και τη μη πλήρωση των ποσοτικών ορίων της ίδιας διάταξης για την νέα αίτηση, καθώς αυτή εμφανίζει *παρακολουθηματικό χαρακτήρα* σε σχέση με την αρχική, την τύχη της οποίας ακολουθεί αποτελώντας, μαζί της «κατ' ουσίαν μία υπόθεση»⁸¹. Ομοίως, επί κύριας και παρεμπίπτουσας αγωγής⁸².

δ) Η αντίθεση σε απόφαση πιλοτικής δίκης ή προδικαστικού ερωτήματος

Μία ακόμη εξαίρεση έχει καθιερώσει η νομολογία του ΣτΕ από το μπλοκ των προϋποθέσεων του παραδεκτού της αιτήσεως αναιρέσεως, στην περίπτωση, που τακτικό διοικητικό δικαστήριο έκρινε νομικό ζήτημα αντίθετα προς τα κριθέντα από το ΣτΕ στο πλαίσιο, είτε πιλοτικής δίκης, είτε προδικαστικού ερωτήματος, κατά τη διαδικασία της παρ. 1 ή της παρ. 2 του άρ. 1 του ν. 3900/2010. Εφόσον ασκείται για τον λόγο αυτόν αίτηση αναιρέσεως, αρκεί απλώς να προβάλλεται ο λόγος αναιρέσεως του άρθρου 56, παρ. 1, περίπτ. δ' του π.δ. 18/1989 περί εσφαλμένης ερμηνείας του νόμου και να επικαλείται ο αναιρεσείων την –ορθή, όπως επισημαίνει το δικαστήριο– ερμηνεία, που υιοθέτησε το Συμβούλιο της Επικρατείας στο πλαίσιο της πιλοτικής δίκης ή της δίκης επί του προδικαστικού ερωτήματος. Είναι, μάλιστα, αδιάφορο αν ο αναιρεσείων επικαλείται τη σχετική απόφαση ή εάν προβάλλει ειδικό και αυτοτελή ισχυρισμό περί αντίθεσης σε αυτήν. Όπως μας εξηγεί το Δικαστήριο, ο λόγος αποσύνδεσης από τις προϋποθέσεις του παραδεκτού του άρ. 53 π.δ. 18/1989 σε αυτήν την περίπτωση είναι ότι, εφόσον διοικητικό δικαστήριο είτε δεν ανέστειλε την ενώπιόν του δίκη ενόψει της πιλοτικής, είτε έκρινε αντίθετα προς την απόφαση της τελευταίας, «... ο προβαλλόμενος λόγος αναιρέσεως (περί εσφαλμένης ερμηνείας), στην ειδική αυτήν περίπτωση εμπεριέχει ταυτόχρονα και τον ισχυρισμό του άρθρου 12 παρ. 1 του ν. 3900/2010 περί αντίθεσεως προς την απόφαση του Συμβουλίου της Επικρατείας που εκδόθηκε κατά την ως άνω ειδική διαδικασία (και τη νομολογία που έχει έκτοτε παγιωθεί), χωρίς να απαιτείται πανηγυρική προβολή τέτοιου ισχυρισμού για τη θεμελίωση του παραδεκτού του ως άνω λόγου αναιρέσεως». Η ερμηνεία αυτή υπαγορεύεται, κατά το Δικαστήριο, από τον κοινό σκοπό, στον οποίον αποβλέπουν οι δύο αυτοί μηχανισμοί, αφενός, η πιλοτική δίκη και η δίκη κατόπιν προδικαστικού ερωτήματος και αφετέρου το φίλτρο της αιτήσεως αναιρέσεως, οι οποίοι καθιερώθηκαν με τον ίδιον ν. 3900/2010 (άρ. 1 και 12), δηλαδή η ενότητα της νομολογίας, η ασφάλεια του δικαίου και η ταχεία

⁷⁹ Αναγόμενους, π.χ., στην παράβαση της αρχής της ισότητας.

⁸⁰ ΣΕ 7μ. 3628/2014· 1584, 4187/2015· 863, 2317/2017· 2199/ 2023.

⁸¹ ΣΕ 771/2025 σκ. 3· επίσης, ΣΕ 136/2025.

⁸² ΣΕ 7μ. 1845/2018· Χρυσανθάκης, ό.π., ΘΠΔΔ 2015, σ. 505 επ.(507)· Τζέμου Χ., «Η ύπαρξη δύο η περισσότερων τελεσίδικων αποφάσεων, που είναι αντιφατικές μεταξύ τους στην ίδια υπόθεση και για τους ίδιους διαδίκους» στο Γράβαρης (επιμ.), ό.π., σ. 354-5 με περαιτέρω νομολογιακές αναφορές.

και ορθή απονομή της δικαιοσύνης. Κατά μειοψηφούσα, μάλιστα, άποψη, εφόσον δεν ανεστάλη η εκδίκαση της υπόθεσης από το τακτικό διοικητικό δικαστήριο, παρότι το τιθέμενο με αυτή νομικό ζήτημα εκκρεμεί προς εκδίκαση ενώπιον του ΣτΕ, είτε με πιλοτική δίκη, είτε με προδικαστικό ερώτημα, πρόκειται για αυτοτελή λόγο αναιρέσεως, που ερευνάται *αυτεπαγγέλτως* από το Δικαστήριο ανεξαρτήτως προβολής των λόγων παραδεκτού της παρ. 3 του άρ. 53 του π.δ. 18/1989⁸³.

Είναι προφανές ότι η εμβέλεια της απόφασης επί του προδικαστικού ερωτήματος ή της πιλοτικής δίκης υπερβαίνει τα όρια της συγκεκριμένης υπόθεσης. Μία πτυχή αυτής της εμβέλειας, *στο μέλλον*, αποτυπώνεται στην προαναφερόμενη νομολογία. Ο μη αυτεπάγγελτος, πάντως, έλεγχος του ζητήματος αυτού από το Συμβούλιο, για γεγονός γνωστό στο Δικαστήριο από άλλη ενέργειά του, όπως η απόφαση επί του προδικαστικού ερωτήματος ή της πιλοτικής δίκης, αναδεικνύει τα «οχυρά» του παραδεκτού της αιτήσεως αναιρέσεως, από τα οποία το Δικαστήριο δέχεται εκπτώσεις μόνον κατ' εξαίρεση και για ειδικό λόγο.

III. Κύριες διευρύνσεις του αναιρετικού ελέγχου στο πλαίσιο των προϋποθέσεων του άρ. 53 του π.δ. 18/1989

1) Διευρύνσεις ως προς τον έλεγχο του κρίσιμου νομικού ζητήματος

α) Οι αυστηροί περιορισμοί του αναιρετικού ελέγχου ως προς το κρίσιμο νομικό ζήτημα

Μόνον νομικά ζητήματα ελέγχονται αναιρετικά⁸⁴. Μάλιστα, όσα ανακύπτουν από διατάξεις νόμου και όχι κατά την ερμηνεία συμβατικών όρων⁸⁵. Η φύση του ζητήματος ως νομικού είναι εύλογο να προξενεί ενίοτε αμφισβητήσεις⁸⁶. Δεν ελέγχονται αναιρετικά ούτε τα πραγματικά περιστατικά⁸⁷, ούτε η παράλειψη απάντησης επί πραγματικού ισχυρισμού⁸⁸, ούτε, βέβαια, οι ουσιαστικές κρίσεις του δικαστή της ουσίας⁸⁹. Επιπλέον, κατά τη μέχρι τούδε νομολογία του ΣτΕ το νομικό ζήτημα οφείλει να είναι κρίσιμο για την έκβαση της διαφοράς και να ταυτίζεται –να μην είναι επομένως ανάλογο ή παρεμφερές- με το κριθέν από το δικαστήριο της ουσίας⁹⁰. Ίσως ο πιο σοβαρός περιορισμός πρόσβασης στην αναιρετική διαδικασία σε αυτό το σημείο, ο οποίος δεν εξαρτάται από πρωτοβουλία του διαδίκου, να είναι η κρίση της αναιρεσιβαλλόμενης απόφασης - απαιτείται *κριθέν ad hoc* νομικό ζήτημα⁹¹ - ως προς *ορισμένο (κρίσιμο για την υπόθεση) νομικό*

⁸³ ΣΕ 2614/2021 7μ. σκ. 10.

⁸⁴ Όπως ενδεικτικά, ΣΕ 393/2025· για την διάκριση νομικού και πραγματικού ζητήματος στην αναιρετική διοικητική δίκη, Ανδρουτσοπούλου, «*Η διάκριση πραγματικού και νομικού ζητήματος και τα όρια του αναιρετικού ελέγχου*», στο Γράβαρης (επιμ.), ό.π., σ. 361 επ.· Μπουκουβάλα, «Οι διονομικές μεταρρυθμίσεις, που τέθηκαν στην άσκηση της αίτησης αναίρεσης», ό.π., ΕφημΔΔ 2016, σ. 543 επ.(558 επ.).

⁸⁵ ΣΕ 396/2025.

⁸⁶ Βλ. χαρακτηριστικά, ΣΕ 1028/2025 - ο τρόπος θυροκόλλησης σε νομικό πρόσωπο.

⁸⁷ Ούτε επιτρέπεται να ελέγχονται αυτά αναιρετικά κατά το Σύνταγμα: ΣΕ Ολ 1546/1992· Σκλίας, ό.π., σ. 601 επ.(610).

⁸⁸ ΣΕ 326/2025.

⁸⁹ ΣΕ 285/2025 -όπως κατά πόσο ταυτίζεται το περιεχόμενο της ασκηθείσας ενδικοφανούς προσφυγής με τους λόγους του ασκηθέντος ενδίκου βοηθήματος.

⁹⁰ ΣΕ 43/2025.

⁹¹ ΣΕ 206/2025, σκ. 8.

ζήτημα, χωρίς να μπορεί ο αναιρετικός δικαστής να συναγάγει *καταρχήν* τέτοιο ζήτημα και την ερμηνεία του ⁹².

β) Οι διευρύνσεις του ελέγχου

β.α) Έλεγχος του συναγόμενου από την αναιρεσιβαλλόμενη απόφαση νομικού ζητήματος

Σε μία διεύρυνση της βασικής του θέσης να υφίσταται ρητή σκέψη της αναιρεσιβαλλομένης ως προς το τιθέμενο νομικό ζήτημα ενόψει και της αδυναμίας αυτεπάγγελτης έρευνας της συνδρομής των προϋποθέσεων του παραδεκτού της αιτήσεως αναιρέσεως⁹³, το Συμβούλιο μπορεί να αρκείται σε *έμμεση πλην σαφή* κρίση της αναιρεσιβαλλομένης για το κρίσιμο νομικό ζήτημα⁹⁴. Για να κριθεί, έτσι, λόγος αναιρέσεως παραδεκτός θα πρέπει το νομικό ζήτημα, που τίθεται με αυτόν, να έχει αποτελέσει αντικείμενο κρίσης της απόφασης, να προκύπτει, δηλαδή, από το περιεχόμενο της αναιρεσιβαλλομένης απόφασης ότι περιελήφθη σε αυτήν ερμηνεία, *ρητή ή συναγόμενη*⁹⁵. Για την συναγωγή τέτοιας κρίσης προϋποτίθεται σχετική αιτίαση παραδεκτά προβληθείσα ενώπιον του δικάσαντος Διοικητικού Εφετείου, ήτοι με το δικόγραφο της εφέσεως ή των προσθέτων λόγων⁹⁶ και, πάντως, πρωτοδίκως⁹⁷. Απαιτείται, επομένως, ερμηνεία του Δικαστηρίου για το κρίσιμο νομικό ζήτημα και τις κρίσιμες για την υπόθεση νομικές διατάξεις⁹⁸ χωρίς, ωστόσο, να δημιουργείται το ζήτημα καθ' ερμηνεία, γιατί τότε δεν θεωρείται 'κρίσιμο'⁹⁹. Θα πρέπει η αναιρεσιβαλλόμενη να διατυπώνει ρητή ή συναγόμενη ερμηνευτική κρίση με το περιεχόμενο, που της αποδίδει ο αναιρεσείων¹⁰⁰ και να μην περιορίσθηκε αυτή σε ουσιαστική εκτίμηση του αποδεικτού υλικού της υπόθεσης χωρίς προσφυγή στις κρίσιμες διατάξεις¹⁰¹, ούτε ο λόγος να αφορά, βέβαια, την αιτιολογία της απόφασης¹⁰².

Παρότι στην πλειοψηφία των περιπτώσεων, η αναφορά στη ρητή ή συναγόμενη κρίση της ελεγχόμενης απόφασης διαπιστώνει μη προβληθέντα προσηκόντως λόγο αναιρέσεως, ο οποίος απορίπτεται ως *απαράδεκτος*¹⁰³, σε αρκετές άλλες περιπτώσεις το Δικαστήριο ελέγχει τον προβαλλόμενο λόγο «*κατά την εμμέσεως συναγόμενη κρίση της αναιρεσιβαλλομένης*» ως προς την βασιμότητά του, έχοντας διαβεί το στάδιο του παραδεκτού¹⁰⁴. Θα έλεγε κανείς, ότι η διεύρυνση προλειάνθηκε από τις παραδοχές της απόφασης του ΕΔΔΑ *Αγαίον Όιλ ΑΕ*. Όπως θα δούμε, πάντως, στη συνέχεια, η προαναφερόμενη νομολογία του Δικαστηρίου θα πρέπει να θεωρείται 'υπό αναθεώρηση' υπό το φως των εξελίξεων στο ευρωπαϊκό στερέωμα.

⁹² ΣΕ 43/2025.

⁹³ ΣΕ 1770/2024, σκ. 4 με περαιτέρω νομολογιακούς υπομνηματισμούς.

⁹⁴ ΣΕ 1516/2023.

⁹⁵ ΣΕ 282/2025, σκ. 4· πρβλ. 1525/2024.

⁹⁶ ΣΕ Ολ 1959/20023, σκ. 8· 129/2024, σκ. 10 με παραπ.

⁹⁷ ΣΕ 282/2025, σκ. 4.

⁹⁸ ΣΕ 828/2025, σκ. 5.

⁹⁹ ΣΕ 249/2025.

¹⁰⁰ ΣΕ 1570/2025, σκ. 12 (έφεση).

¹⁰¹ ΣΕ 662/2025, σκ. 15.

¹⁰² ΣΕ 130/2025, σκ. 10.

¹⁰³ Ενδεικτικά, ΣΕ Ολ 1959/2023, σκ. 8· 828/2025, σκ. 5· 129/2024, σκ. 10· 412/2024, σκ. 8· 1517/2024, σκ. 7· 2154/2024, σκ. 6· 160/2023, σκ. 14· 361/2022, σκ. 6.

¹⁰⁴ ΣΕ 191/2024, σκ. 7· 733/2024, σκ. 10· 775/2024, σκ. 10· 864/2024, σκ. 5· 901/2024, σκ. 33· 1196/2024, σκ. 9 (εμμέσως πλην σαφώς συναγόμενη κρίση της αναιρεσιβαλλομένης περί αντισυνταγματικότητας, αρ. 70 παρ. 1 ΚΔΔ)· 1058/2020, σκ. 10· 1805/2021, σκ. 9· 1664/2017, σκ. 10.

β.β) Ο έλεγχος επί κυμαινόμενης νομολογίας

Εφόσον διαπιστώνεται κυμαινόμενη νομολογία του Δικαστηρίου ως προς ορισμένο νομικό ζήτημα, όπως, π.χ., το ζήτημα του αυτεπάγγελτου ελέγχου από το δικαστήριο της ουσίας του συνυπολογισμού ζημίας και κέρδους, το οποίο έχει καταστεί αντικείμενο της δίκης, αρκεί η αντίθεση της αναιρεσιβαλλομένης σε μερίδα μόνον αυτής της νομολογίας, έστω κι αν άλλη μερίδα της νομολογίας είναι αντίθετη. Αυτό ισχύει, στο μέτρο, που η νομολογία του Δικαστηρίου επί του συγκεκριμένου ζητήματος «εμφανίζεται κυμαινόμενη»¹⁰⁵.

2) Διευρύνσεις ως προς τον έλεγχο του πραγματικού

α) Η καταρχήν απαγόρευση το ζήτημα, που τίθεται ενώπιον του αναιρετικού, να αφορά το πραγματικό της υπόθεσης

Όπως αναπτύχθηκε προηγουμένως¹⁰⁶, η προβαλλόμενη, μη αυτεπαγγέλτως ερευνώμενη με βάση το άρ. 53, παρ. 3 του π.δ. 18/1989, αντίθεση προς τη νομολογία ή η έλλειψη νομολογίας πρέπει να αναφέρεται σε ζήτημα νομικό, δηλαδή, ζήτημα σχετικό με την ερμηνεία διάταξης νόμου ή γενικής αρχής, η οποία μπορεί να έχει, για τον λόγο αυτό, γενικότερη εφαρμογή¹⁰⁷, και να μην ανάγεται σε πλημμέλειες της αιτιολογίας, σε εσφαλμένη υπαγωγή στον εφαρμοστέο κανόνα δικαίου των διεπόντων την υπόθεση πραγματικών περιστατικών ή σε πλημμελή εκτίμηση των ως άνω περιστατικών ή των αποδεικτικών στοιχείων, που συνδέονται με το πραγματικό της συγκεκριμένης υποθέσεως¹⁰⁸.

β) Ο εντοπισμός του νομικού ζητήματος στη μείζονα, στην ελάχισσONA πρόταση ή στην υπαγωγή

Αξίζει να επαναλάβουμε -έστω λακωνικά- ως μορφή διεύρυνσης του αναιρετικού ελέγχου την δυνατότητα εντοπισμού του νομικού ζητήματος της αναιρεσιβαλλομένης στη μείζονα, στην ελάχισσONA πρόταση ή στην υπαγωγή του δικανικού συλλογισμού¹⁰⁹. Επρόκειτο για είδος αναγκαίας μεθοδολογικής διόρθωσης του ανωτάτου δικαστηρίου, καθώς φαίνεται ότι η αρχική λύση, που περιόριζε το εύρος του ελέγχου στη μείζονα πρόταση¹¹⁰, καθορίσθηκε μάλλον από λόγους πολιτικής, χάριν ενός αδιαπέραστου φίλτρου, παρά για λόγους δογματικούς ή μεθοδολογικούς.

γ) Η διεύρυνση του αναιρετικού ελέγχου μέσω του νομικού χαρακτηρισμού των πραγματικών περιστατικών της υπόθεσης και της υπαγωγής τους σε αόριστες νομικές έννοιες, που προσδιορίζονται βάσει των διδαγμάτων της κοινής πείρας

Μία ενδιαφέρουσα επέκταση του αναιρετικού ελέγχου αναφέρεται στη νομική αξιολόγηση των πραγματικών περιστατικών μέσω αναγωγής σε αόριστες νομικές έννοιες, όπως, π.χ., ο εύλογος χρόνος, ο αιτιώδης σύνδεσμος, η δικαιολογημένη εμπιστοσύνη ή η παρανομία κατά το άρ. 105

¹⁰⁵ ΣΕ 45/2025, σκ. 15.

¹⁰⁶ Υπό Ι.1 και ΙΙΙ.1.α.

¹⁰⁷ ΣΕ 1532/2015, 2462/2016, 3145/2017, 77/2018.

¹⁰⁸ ΣΕ 357/2023 και την παραπεμπόμενη νομολ.

¹⁰⁹ ΣΕ 357/2023.

¹¹⁰ Βλ. ΣΕ 4328/2012· Μαθιουδάκης, Δυσπρόσιτα ένδικα μέσα, ό.π., σ. 742 και ανωτέρω, υπό Ι.3.

ΕισΝΑΚ. Ο εσφαλμένος νομικός χαρακτηρισμός των πραγμάτων συνιστά κλασικό λόγο αναίρεσης στο πλαίσιο της εσφαλμένης ερμηνείας του νόμου¹¹¹. Παρότι, βέβαια, στις περιπτώσεις αυτές δεν χωρεί λόγος αναίρεσης περί την αμφισβήτηση του ίδιου του πραγματικού περιστατικού –και κατ’ επέκταση της αιτιολογίας της απόφασης– μπορεί να αμφισβητηθεί ο νομικός χαρακτηρισμός του πραγματικού με την μη ορθή υπαγωγή του σε κρίσιμη για την υπόθεση νομική έννοια¹¹². Όπως διευκρινίζει το Δικαστήριο, «...ναι μεν λόγοι αναίρεσης, με τους οποίους αμφισβητείται η επάρκεια της αιτιολογίας της προσβαλλόμενης απόφασης σε σχέση με τα πραγματικά περιστατικά, που δέχθηκε το δικαστήριο της ουσίας, δεν θέτουν νομικό ζήτημα υπό την ανωτέρω έννοια, δεδομένου ότι δεν αφορούν ερμηνεία διάταξης νόμου ή γενικής αρχής δυνάμενη να έχει γενικότερη εφαρμογή, θέτουν, όμως, νομικό ζήτημα οι λόγοι αναίρεσης που αναφέρονται στον νομικό χαρακτηρισμό των πραγματικών περιστατικών, που το δικαστήριο δέχθηκε ανελέγκτως. Και τούτο διότι η επίλυση ενός τέτοιου ζητήματος μπορεί να δημιουργήσει νομολογιακό προηγούμενο με κατευθυντήρια λειτουργία ή γενικότερη εφαρμογή κατά την επίλυση άλλων διαφορών. Στην περίπτωση δε αυτή νομολογία θεωρείται ότι υπάρχει μόνο αν έχει επιλυθεί από το Συμβούλιο της Επικρατείας υπόθεση με τα ίδια ή ουσιοδώς παρεμφερή πραγματικά περιστατικά»¹¹³. Το ΣτΕ ‘ακροβατεί’ στο σημείο αυτό μεταξύ νομικού και πραγματικού ζητήματος.

Σε ένα έκτυπο παράδειγμα, που μας προσέφερε η νομολογία του Δικαστηρίου, μετά τη χορήγηση εξιτηρίου σε παιδί από νοσοκομείο, παρά τα βαρέα συμπτώματα, που εμφάνιζε, χωρίς να διενεργηθούν οι δέουσες ιατρικές εξετάσεις και καθώς το παιδί κατέληξε σε σύντομο χρόνο στη συνέχεια, το ΣτΕ έκρινε κατ’ αναίρεση, κατόπιν λεπτομερούς αναφοράς στο πραγματικό της υπόθεσης, ότι οι ενέργειες και παραλείψεις των ιατρών του νοσοκομείου, συνιστούσαν στην περίπτωση αυτή παράνομη ιατρική πράξη, που δέσμευε την κρατική ευθύνη, κατά το άρ. 105 ΕισΝΑΚ¹¹⁴. Εν προκειμένω, τα όρια μεταξύ ελέγχου του νομικού ζητήματος και του ελέγχου της αιτιολογίας της απόφασης δεν είναι πάντα ευδιάκριτα, μιας και το αντικείμενο του αναιρετικού ελέγχου είναι εν τέλει η (μη ορθή) αξιολόγηση των πραγματικών περιστατικών της υπόθεσης από το δικαστήριο της ουσίας. Το αναιρετικό, αφού εντοπίζει τα κρίσιμα πραγματικά περιστατικά, μεταξύ όσων δέχθηκε το δικαστήριο της ουσίας, προσδιορίζει, στη συνέχεια, την παράλειψη ορθής αξιολόγησής τους από το δικαστήριο της ουσίας με την αναγωγή τους σε κρίσιμες για την υπόθεση νομικές έννοιες, όπως αυτή της παρανομίας κατά το άρ. 105 ΕισΝΑΚ.

Στο παράδειγμα αυτό έγινε δεκτό ότι στην αναιρεσιβαλλόμενη απόφαση «δεν βεβαιώνεται ότι οι θεράποντες ιατροί διενήργησαν περαιτέρω ιατρικές εξετάσεις» ενόψει των συμπτωμάτων του ασθενούς ενώ οι πραγματογνωμοσύνες, στις οποίες στηρίχθηκε η αναιρεσιβαλλόμενη, «δεν εξέφεραν άποψη για την ορθότητα ή μη της διάγνωσης περί ψυχωσικού επεισοδίου ή περί φοβικής νεύρωσης ή περί διαταραχών συμπεριφοράς στη συγκεκριμένη περίπτωση και το αν ορθώς δεν

¹¹¹ ΣΕ 264/1952 και Μ.-Ε.Παναγοπούλου, Η αίτηση αναιρέσεως ό.π., σ. 147.

¹¹² ΣΕ 1594/2020.

¹¹³ ΣΕ 1594/2020 με περαιτέρω νομολογιακές αναφορές: ομοίως, ΣΕ 1966/2021· 261/2018· 1415/2017 κ.α.· Πικραμένος, «Ο αναιρετικός έλεγχος του ΣτΕ», ό.π., σ. 24· Κουβαράς, *Το παραδεκτό στη διοικητική δίκη*, ό.π., σ. 282 επ.(284)· Ανδρουλάκης Β., «Ουσιαστικά και δικονομικά ζητήματα από τις αποφάσεις του ΣτΕ για την πτώση ελικοπτέρου τύπου Σινούκ», ΔιΔικ 2017, σ. 522 επ.(525-6). Ανάλογη ερμηνεία ως προς το παραδεκτό της αναίρεσης σε σχέση με τις αόριστες νομικές έννοιες ισχύει και στο γερμανικό δίκαιο με βάση την δυνατότητα γενικής –και όχι υπό το δεδομένα μίας έκαστης περίπτωσης– ερμηνείας τους, Kopp/Schenke, *VwGO-Kommentar*, ό.π., παρ. 134, πλαγ. 12.

¹¹⁴ ΣΕ 1594/2020· την απόφαση ξεχωρίζει η αντιπρόεδρος Σ. Χρυσικοπούλου, «Αστική ευθύνη του Δημοσίου και των ΝΠΔΔ από ιατρικά σφάλματα. Επισκόπηση της πρόσφατης νομολογίας του Συμβουλίου της Επικρατείας» στο ΤιμΤομπαναγιωτόπουλου, Σύ και δικαστής άριστος, Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2022, σ. 1845 επ.(1848 επ.).

ερευνήθηκαν και δεν αποκλείστηκαν άλλες πιθανές αιτίες των διαταραχών αυτών, δεδομένου ότι δεν ρωτήθηκαν γι' αυτό αλλά περιορίστηκαν στο ότι η ύπαρξη διαταραχών συμπεριφοράς μπορεί να αποτελέσει λόγο για να προκριθεί η κατ' οίκον νοσηλεία του ασθενούς». Η απόφαση του Διοικητικού Εφετείου αναιρέθηκε, στο μέτρο, που έκανε δεκτό ότι η έκδοση εξιτηρίου από το νοσοκομείο ήταν ιατρική πράξη σύμφωνη με τις θεμελιώδεις αρχές της ιατρικής επιστήμης¹¹⁵.

δ) Η ελεγκτή παράλειψη επί του νομικού, του πραγματικού της υπόθεσης και της αιτιολογίας της αναιρεσιβαλλόμενης απόφασης

Κατά μία αρχική, 'στατική' αντίληψη του ν. 3900/2010, η μη εξέταση ουσιωδών ισχυρισμών του διαδίκου, στο μέτρο, που ανάγεται σε πρόβλημα της αιτιολογίας της αναιρεσιβαλλόμενης απόφασης, δεν στοιχειοθετεί λόγο αναίρεσης¹¹⁶. Η μη απάντηση του δικαστηρίου της ουσίας σε πραγματικό ισχυρισμό του διαδίκου δεν μπορεί να προβληθεί παραδεκτά ως λόγος αναίρεσης, κατά την ίδια άποψη, διότι δεν ανάγεται σε νομικό ζήτημα¹¹⁷. Διευκρινίσθηκε, ωστόσο, σταδιακά ότι η παράλειψη της αναιρεσιβαλλόμενης να απαντήσει σε ουσιώδη νομικό ισχυρισμό συνιστά νομικό ζήτημα και παραδεκτά προβάλλεται τέτοιος λόγος στην αναιρετική διαδικασία¹¹⁸, εφόσον, βέβαια, προβάλλεται ότι ο ισχυρισμός αυτός αναγόταν σε συγκεκριμένο νομικό ζήτημα κατά την έννοια του αρ. 53 του π.δ. 18/1989 και όχι γενικά, ότι οι ουσιώδεις ισχυρισμοί πρέπει να απαντώνται και οι δικαστικές αποφάσεις να αιτιολογούνται¹¹⁹. Περαιτέρω, εάν αναχθούμε σε όσα προαναφέρθηκαν σχετικά με τον αναιρετικό έλεγχο μέσω αόριστων νομικών εννοιών και των διδαγμάτων της κοινής πείρας, παραδεκτά ελέγχονται αναιρετικά παραλείψεις της αναιρεσιβαλλόμενης απόφασης επί της νομικής αξιολόγησης του πραγματικού της υπόθεσης, παρότι μπορεί να ανάγονται σε ελλείμματα της αιτιολογίας της απόφασης· αρκεί να εννοιολογούνται ως εσφαλμένη ερμηνεία ή υπαγωγή σε ορισμένη αόριστη νομική έννοια¹²⁰. Παράλειψη αιτιολόγησης της απόφασης μπορεί να συνιστά, ακόμη, παραδεκτό λόγο αναίρεσεως, εφόσον αποδίδεται αυτή σε διαδικαστικό σφάλμα της απόφασης (παράβαση ουσιώδους τύπου της διαδικασίας), στο μέτρο, που επιβάλλεται εξιδιασμένη αιτιολόγηση σε επίπεδο νομικού κανόνα, η οποία παραλείπεται¹²¹. Με αυτές τις εκδοχές το αναιρετικό δεν διστάζει να προβεί, υπό προϋποθέσεις, σε κεκαλυμμένο έλεγχο της αιτιολογίας της αναιρεσιβαλλόμενης απόφασης.

IV. Ελάχιστονες εκδοχές διευρυμένου ελέγχου στο πλαίσιο του άρ. 53 π.δ. 18/1989

¹¹⁵ ΣΕ 1594/2020, σκ. 11· 336-347457, 918, 7μ. 270, 1269/2025· 48/2023 κ.α.

¹¹⁶ Πικραμένος στο Χρυσανθάκης Χ. (επιμ.), ό.π., σ. 1120· κριτικά, Σκλίας, ό.π., σ. 614.

¹¹⁷ ΣΕ 326/2025.

¹¹⁸ ΣΕ 1703/2025· Πικραμένος, «Ο αναιρετικός έλεγχος του ΣτΕ», ό.π. – εφόσον το νομικό ζήτημα ετέθη στο δικαστήριο της ουσίας· Κουβαράς, *Το παραδεκτό στη διοικητική δίκη*, ό.π., σ. 287· Ζ.Θεοδωρικάκου, «Παραδεκτό και λυσιτέλεια προβολής των λόγων αναίρεσης», ό.π., σ. 379.

¹¹⁹ ΣΕ 772/2025, σκ. 3.

¹²⁰ ΣΕ 871, 1269/2025· 48/2023 και ανωτέρω, υπό ΙΙΙ.2.γ.

¹²¹ Π.χ. δεν μνημονεύεται η ελάχιστη πρόταση ή μνημονεύεται ελλιπής, ώστε να μην προκύπτει, ότι το πραγματικό υφίσταται, Τζέμου, ό.π., σ. 248 επ. Την εξαίρεση του λόγου αναίρεσεως περί παράβασης ουσιώδους τύπου από τις προϋποθέσεις του παραδεκτού του άρ. 53 του π.δ. 18/1989 προτείνει ο Κουβαράς, *Το παραδεκτό στη διοικητική δίκη*, ό.π., σ. 297· μέσω του λόγου αυτού αναίρεσης και της προσφυγής στα διδάγματα κοινής πείρας και λογικής κρίνεται, άλλωστε, η λογική επάρκεια της αιτιολογίας της αναιρεσιβαλλόμενης· Δαρζέντας Ε., *Ο αναιρετικός έλεγχος του ΣτΕ και τα διδάγματα της κοινής πείρας και λογικής*, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα 2000, σ. 72-73. Για τη στοιχειοθέτηση παραδεκτού λόγου αναίρεσης στην Γερμανία λόγω τυπικής (διαδικαστικής) παράβασης, Kopp/Schenke, ό.π., παρ. 134, πλαγ. 14, 20 επ.

1) Ως προς την προθεσμία της αιτήσεως αναιρέσεως

Επί της ειδικής πρόβλεψης του άρ. 28, παρ. 6 του ν. 2520/1997 περί μέτρων για τους νέους αγρότες κ.λπ. σχετικά με την τριακονθήμερη προθεσμία άσκησης της αιτήσεως αναιρέσεως από την κοινοποίηση της εφετειακής απόφασης και τη ρητή πρόβλεψη της διάταξης για υποχρέωση ρητής μνείας της ειδικής προθεσμίας στην εντολή επίδοσης, το ΣτΕ έκρινε ότι η βραχεία αυτή προθεσμία «ισχύει μόνον εφόσον τηρηθεί η ειδική επιταγή του νόμου αυτού, σύμφωνα με την οποία στην εντολή προς επίδοση της εφετειακής απόφασης γίνεται ρητώς μνεία της κατά παρέκκλιση προθεσμίας άσκησης ενδίκων μέσων εντός τριάντα ημερών». Σε διαφορετική περίπτωση «η παράλειψη αυτή δεν καθιστά μεν άκυρη την διαδικαστική πράξη της επίδοσης ... πλην όμως επάγεται την μη εφαρμογή στην περίπτωση αυτή της κατά παρέκκλιση προθεσμίας των τριάντα ημερών, που προβλέπει το άρθρο 28 παρ. 6 του ν. 2520/1997, αλλά την εφαρμογή της γενικής διάταξης του άρθρου 53 παρ. 1 του π.δ. 18/1989, η οποία ορίζει προθεσμία εξήντα ημερών για την άσκηση αίτησης αναίρεσης ...»¹²². Εν προκειμένω ο τύπος ανάγεται σε εγγύηση πρόσβασης στο αναιρετικό και η εξηκονθήμερη προθεσμία της αναίρεσης διαφυλάσσεται.

2) Ως προς τον υπολογισμό του χρηματικού ύψους της διαφοράς

Πλην των εξαιρέσεων, που προβλέπει ο νόμος (διαφορές προσφυγών κατά πράξεων περιοδικών παροχών, τη θεμελίωση δικαιώματος σε σύνταξη ή εφάπαξ παροχή ή τον καθορισμό του ύψους της), το χρηματικό όριο της διαφοράς (τουλάχιστο 40,000 ευρώ ή 200,000 ευρώ στις δημόσιες συμβάσεις) αποτελεί αυτοτελή, σωρευτική προς τις απαιτήσεις της παρ. 3 του άρθρου 53 π.δ. 18/1989 προϋπόθεση του παραδεκτού της αιτήσεως αναιρέσεως¹²³. Πλην του ότι στην περίπτωση, που υπάρχουν περισσότεροι του ενός αναιρεσείοντες, για τον προσδιορισμό του ύψους του χρηματικού αντικειμένου της διαφοράς λαμβάνεται υπόψη το χρηματικό ποσό που αντιστοιχεί σε κάθε αναιρεσείοντα χωριστά¹²⁴, κατά ρητή πρόβλεψη του νόμου, δεν υπολογίζονται οι προσauξήσεις και οι πρόσθετοι φόροι στις διαφορές από ασφαλιστικές εισφορές, φόρους, δασμούς, τέλη και συναφή δικαιώματα, πρόστιμα και λοιπές κυρώσεις. Έχει γίνει, έτσι, δεκτό ότι δεν συνυπολογίζονται στο ποσό για την πρόσβαση στο αναιρετικό, οι τόκοι¹²⁵, οι πρόσθετες επιβαρύνσεις¹²⁶, ομοίως, τα ποσά που δεν είναι συναφή προς το αντικείμενο της δίκης¹²⁷ και, αυτονόητα, ούτε όσα ποσά ανάγονται σε κεφάλαια της διαφοράς, για τα οποία δεν προβάλλονται λόγοι αναιρέσεως¹²⁸. Υπολογίζονται κεχωρισμένα τα ποσά, ακόμη κι αν τα περισσότερα κεφάλαια της υπόθεσης προσβλήθηκαν από κοινού με ενδικοφανή προσφυγή, επί της οποίας εκδόθηκε η προσβαλλόμενη πράξη¹²⁹. Στο αυστηρό, ομολογουμένως, αυτό πλαίσιο θα μπορούσαν να επισημανθούν οι εξής εκδοχές ενός πιο διευρυμένου ελέγχου του παραδεκτού του ενδίκου μέσου:

¹²² ΣΕ 238/2025.

¹²³ ΣΕ 835/2025.

¹²⁴ ΣΕ 1594/2020 με περαιτέρω νομολογιακές αναφορές.

¹²⁵ ΣΕ 100/2025, 1009/2025.

¹²⁶ ΣΕ 271/2025.

¹²⁷ ΣΕ 360/2025.

¹²⁸ ΣΕ 63/2025 και τις παραπεμπόμενες 1975/2015 και 426/2013.

¹²⁹ ΣΕ 531/2025.

α-Η εκτίμηση της διαφοράς ως μη έχουσα αμιγώς χρηματικό αντικείμενο¹³⁰ ή ως μη εξαντλούμενη στο χρηματικό αντικείμενο¹³¹, όπως στην περίπτωση, που αμφισβητούνται τα ποσά συντάξεως αναπηρίας, που αποδόθηκαν στην αναιρεσίβλητη ορισμένη χρονική περίοδο, «*διότι η συνταξιοδότηση της αναιρεσίβλητης κατά το χρονικό αυτό διάστημα συνιστά προϋπόθεση για τη θεμελίωση μόνιμου συνταξιοδοτικού δικαιώματος αυτής*»¹³².

β- Η συνένωση κονδυλίων στις διαφορές από δημόσιες συμβάσεις, όπως στην περίπτωση, που το αγωγικό κονδύλιο περιλαμβάνει περισσότερους λογαριασμούς, οπότε το αντικείμενο της διαφοράς υπολογίζεται με βάση το άθροισμά τους και όχι ένα έκαστο ποσό, το οποίο δεν υπερβαίνει το προαναφερόμενο όριο. Όπως δέχεται το Δικαστήριο, αυτό συμβαίνει στο μέτρο, που *εν όψει της κοινής νομικής και, κατά τα ουσιώδη στοιχεία, πραγματικής βάσης της αγωγής και των προβαλλόμενων ήδη λόγων αναιρέσεως, τα κονδύλια αυτά δεν αντιστοιχούν σε διακριτά και ανεξάρτητα κεφάλαια της προσβαλλόμενης απόφασης, ως προς τα οποία κρίσιμο για τον υπολογισμό του χρηματικού αντικειμένου της σχετικής κατ' αναίρεση διαφοράς θα ήταν το ποσό που αντιστοιχεί σε κάθε ένα από αυτά*¹³³.

V. Για τη δογματική και δικαιοκρατική συνεισφορά του νομολογιακού φίλτρου αναίρεσης – η ‘αυθεντική ερμηνεία’ της νομολογίας του Δικαστηρίου

Οι προϋποθέσεις του άρ. 53 του π.δ. 18/1989 αντιμετωπίζονται -όχι αδικαιολόγητα- ως φίλτρο, που εμποδίζει την πρόσβαση στο αναιρετικό στο πλαίσιο των επιδιωκόμενων με αυτό σκοπών αποσυμφόρησης του δικαστηρίου και ενοποίησης της νομολογίας του. Με τον τρόπο, όμως, αυτόν επισκιάζεται μία άλλη, σημαντική πλευρά του φίλτρου - η δογματική και δικαιοκρατική λειτουργία, που επιτελείται στη βάση της παρ. 3 του άρ. 53 του π.δ. 18/1989. Εφόσον σκοπός πλέον της αίτησης αναίρεσης είναι ο έλεγχος της μείζονος σκέψης του δικανικού συλλογισμού¹³⁴, το Δικαστήριο καλείται να επιβεβαιώσει, να διευκρινίσει, πιθανώς και να εμπλουτίσει τη νομολογία του, η οποία μέσω της στενωπού του νομικού ζητήματος αναδεικνύεται, κατηγοριοποιείται και αποσαφηνίζεται. Χωρίς να λησμονούμε τις αντιρρήσεις για την κανονιστική αναβάθμιση της νομολογίας του Δικαστηρίου στο πλαίσιο του άρ. 53 του π.δ. 18/1989¹³⁵, οι αναιρετικές αποφάσεις μας παρέχουν ένα πολύτιμο νομικό υλικό για τη δογματική του διοικητικού δικαίου, το οποίο στο παρελθόν μας ήταν, σε αυτή την έκταση, άγνωστο. Το Δικαστήριο ‘ερμηνεύει αυθεντικά’ τη νομολογία του, όπως χαρακτηριστικά διαπιστώνουμε για ζητήματα, που θεωρούνταν εν πολλοίς εκκαθαρισμένα¹³⁶. Μία άλλη οπτική εντοπίζει, περαιτέρω,

¹³⁰ ΣΕ 329/2025.

¹³¹ ΣΕ 38/2025.

¹³² ΣΕ 38/2025.

¹³³ ΣΕ 111, 112/2025.

¹³⁴ Πικραμένος, «Ο αναιρετικός έλεγχος του ΣτΕ», ό.π..

¹³⁵ Οι επιφυλάξεις στο σημείο αυτό για την αναγωγή της νομολογίας σε κανόνα δικαίου στον ν. 3900/2010 παραμένουν, εφόσον δεν ερμηνεύεται ο κανόνας αλλά το περιεχόμενο των δικαστικών αποφάσεων. Βλ. αντί άλλων, Τσιγαρίδα, *Η αρχή iura novit curia*, ό.π., σ. 414. Ευρύτερα, πάντως, η ‘οιονεί νομοθετική’ δικαιοπласία του Δικαστηρίου μπορεί να είναι αναγκαία για την απονομή αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας, βλ. Πρεβεδούρου Ε., «*Το Συμβούλιο της Επικρατείας ως διαρκής δικονομικός νομοθέτης. Με αφορμή τις αποφάσεις ΣτΕ 631/2021 και ΣτΕ 2165/2023*», στο www.prevedourou.gr (πρόσβαση: 02.09.2026).

¹³⁶ Βλ. αντιπροσωπευτικά, πρόσφατα, ΣΕ 7μ. 270/2025 σχετικά με τις προϋποθέσεις αποζημίωσης από κυβερνητικές πράξεις κατά το άρ. 4 παρ. 5 Συντ.

μεθοδολικά οφέλη από τον αναιρετικό έλεγχο, όπως η 'διαρκής/ άσκηση στην ορθή χρήση των κανόνων σχηματισμού της ουσιαστικής κρίσης'¹³⁷.

VI. Συμπερασματικά: Κατευθύνσεις για έναν πιο διευρυμένο αναιρετικό έλεγχο

Από όσα προηγήθηκαν προκύπτει ότι η δεκαπενταετία, που μεσολάβησε από την θέση σε ισχύ του άρ. 12 του ν. 3900/2010, αποτέλεσε χρόνο ζυμώσεων και επαναοριοθετήσεων για την αίτηση αναιρέσεως, αφενός, από το ίδιο το ΣτΕ, αφετέρου, από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο του Στρασβούργου, χωρίς να παροράται η σημειακή, έστω, παρέμβαση του νομοθέτη. Το Δικαστήριο, έχοντας αντίληψη προφανώς του προβλήματος, έκανε ορισμένα βήματα για την ελαστικοποίηση των προϋποθέσεων του παραδεκτού, τα οποία, πάντως, διατήρησαν κενά στην προοπτική μίας πλήρως δίκαιης αναιρετικής δίκης. Τέθηκαν εξαιρέσεις στα φίλτρα πρόσβασης, οι οποίες, παρότι γενικά διατυπωμένες, έφεραν συχνά τον κίνδυνο μίας περιπτωσιολογικής ερμηνείας, η οποία δεν θα μπορούσε πάντα να αποφύγει την προσβολή της αρχής της δικονομικής ισότητας¹³⁸. Οι προσπάθειες αυτές, επιπλέον, δεν τόλμησαν να θίξουν θεμελιώδεις ελλείψεις του συστήματος, ιδίως όσες βαρύνονταν από υπερβολική τυπολατρία καθώς και τη μετατόπιση συστημικών ελλειμμάτων σε βάρος του αναιρεσιδόντος. Η παρέμβαση του ΕΔΔΑ υπήρξε στο σημείο αυτό καθοριστική για μία, ας μας επιτραπεί, αντικειμενικότερη, βαθύτερη και πραγματικότερη -μία έννοια, που το ίδιο το Δικαστήριο χρησιμοποιεί και οριοθετεί¹³⁹- αναδιάταξη του συστήματος. Υπό τα δεδομένα αυτά, θα πρέπει, νομίζουμε, το Δικαστήριο να ανακατευθύνει την νομολογία του ως προς το παραδεκτό των λόγων αναιρέσεως στα ακόλουθα σημεία¹⁴⁰:

α- Να μην απορρίπτει λόγους αναιρέσεως ως απαράδεκτους, εφόσον ο αναιρεσιδόν επικαλέσθηκε με την αίτησή του αντίθεση σε νομολογία του Δικαστηρίου χωρίς, ωστόσο, να μνημονεύει αριθμητικά αποφάσεις για το ίδιο ακριβώς νομικό ζήτημα, παρότι διατύπωσε με σαφήνεια, θεμελιωμένα και με πληρότητα τη νομική πλημμέλεια της αναιρεσιβαλλόμενης απόφασης¹⁴¹. Αυτό μπορεί να σημαίνει είτε ότι το Δικαστήριο δεν θα απαιτεί απόλυτη ταύτιση των υπό κρίση νομοθετικών διατάξεων, εφόσον το νομικό ζήτημα δεν διαφοροποιείται¹⁴², είτε ότι η εναλλακτική της έλλειψης νομολογίας θα ερευνάται από αυτό αυτεπάγγελα βάσει της υφιστάμενης νομολογίας του, έστω κι αν ο διάδικος προβάλει εσφαλμένα μόνον αντίθεση στην νομολογία. Προς την

¹³⁷ Γράβαρης Ι., στο: ο ίδιος (επιμ.), *Ο θεσμός της αναίρεσης στο Συμβούλιο της Επικρατείας*, ό.π., σ. 9.

¹³⁸ Για την παράβαση της αρχής της δικονομικής ισότητας από την διαφορετική δικαστική διάπλαση σε όμοιες υποθέσεις, Thrun F., *Rechtsfortbildungsgleichheit. Rechtliche rechtsfortbildung als Gebot des allgemeinen Gleichheitssatzes (Art. 3 Abs. 1 GG)*, Berlin, 2024, σ. 145 επ., ιδ. 156 επ.· για την καθιέρωση όμοιων κανόνων για την έφεση και την αναίρεση με τον ν. 3900/2010, Κουκούτσης, *Τα όρια των περιορισμών*, ό.π., σ. 301 επ., 488· για τις ανισότητες, που προξενεί το κόστος της δίκης, Γώγος, «Η διοικητική δικονομία», ό.π., σ. 9· γενικότερα, για την όμοια αντιμετώπιση του ίδιου νομικού ζητήματος σε διαφορετικές δίκες, Μαθιουδάκης Ι., *Η ισότητα των διαδίκων στη διοικητική δίκη*, Ανιόν, Θεσσαλονίκη 2021, σ. 145-147. Ήδη ο νομοθέτης (άρ. 157 ν. 5221/2025) καθιέρωσε άδεια του Δικαστηρίου εν Συμβουλίω για την άσκηση αιτήσεων αναιρέσεως ειδικά για το Δημόσιο, την ΑΑΔΕ και τους ΟΚΑ, βλ. Μουζουράκη, ό.π., σ. 697.

¹³⁹ Βλ. ανωτέρω, σημ. 8.

¹⁴⁰ Εύστοχα παρατηρεί ο Κουβαράς, *Το παραδεκτό στη διοικητική δίκη*, ό.π., σ. 289, ότι ο αναιρετικός έλεγχος αποτελούσε ανέκαθεν πεδίο 'ευρηματικών ελιγμών' του δικαστή με ενδιαφέρουσες στη συνέχεια προτάσεις (σ. 297).

¹⁴¹ Πρβλ. την προτροπή του Προέδρου Μ. Πικραμένου, στο Χρυσανθάκη (επιμ.), ό.π., σ. 1122, το Δικαστήριο να προβαίνει σε αυτεπάγγελο έλεγχο και συμπλήρωση του δικογράφου, καθώς γνωρίζει πληρέστερα την νομολογία του, εφόσον ο διάδικος επικαλείται την τελευταία και δεν μνημονεύει συγκεκριμένους αριθμούς αποφάσεων ή μνημονεύει εσφαλμένους αριθμούς.

¹⁴² Βλ. και Μουζουράκη, ό.π., σ. 697.

κατεύθυνση αυτή συνηγορεί το γεγονός ότι η πρόσβαση σε βάση δεδομένων των αποφάσεων του Δικαστηρίου δεν είναι πλήρης για τους διαδίκους ή τους δικαστικούς πληρεξουσίους τους.

β- Να μην απορρίπτεται, ομοίως, λόγος αναιρέσεως ως απαράδεκτος, διότι ανάγεται στο πραγματικό της αναιρεσιβαλλόμενης απόφασης και στην αιτιολογία της, παρότι ο διάδικος προέβαλε νομίμως λόγο για σχετικό νομικό ζήτημα ενώπιον του δικαστηρίου της ουσίας, το τελευταίο, ωστόσο, δεν απάντησε ρητά επ' αυτού, επιλύοντας την υπόθεση σε επίπεδο πραγματικού. Η παράλειψη του δικαστηρίου της ουσίας στην περίπτωση αυτή δεν επιτρέπεται να αποβεί εις βάρος του διαδίκου, ο οποίος ανταποκρίθηκε στις δικονομικές του υποχρεώσεις.

γ- Λόγω μη πρόσβασης του διαδίκου στη βάση δεδομένων των αποφάσεων της διοικητικής δικαιοσύνης αλλά και ως άκρως τυπολατρική, ομοίως, οφείλει να μην εφαρμόζεται η νομολογιακά διαμορφωθείσα προϋπόθεση ο διάδικος, που επικαλείται αντίθεση της αναιρεσιβαλλομένης σε αμετάκλητη απόφαση τακτικού διοικητικού δικαστηρίου να φέρει επί ποινή απαραδέκτου το βάρος να την προσκομίσει σε αντίγραφο στο αναιρετικό με σχετική βεβαίωση αμετακλήτου. Ήδη, βέβαια, όπως σημειώσαμε¹⁴³, το ίδιο το Δικαστήριο φαίνεται να έχει θέσει αυτή την προϋπόθεση στο περιθώριο.

Κλείνοντας, ας μας επιτραπεί μία διευκρίνιση. Η κριτική προς την νομολογία περί φραγμών στην αιτήσεως αναιρέσεως αποτελεί, υπό μία άλλη οπτική, έναν *έπαινο* στο Δικαστήριο. Αναδεικνύει την εμπιστοσύνη των πολιτών σε αυτό και την αναζήτηση της *ιδικής του* τελικά δικανικής κρίσης. Θα πρέπει το Δικαστήριο να επιδείξει στο σημείο αυτό πνεύμα απονομής ουσιαστικής δικαιοσύνης. Να καταστήσει το ένδικο αυτό μέσο *ευλόγως προσπελάσιμο* προς τους πολίτες, όπως ήδη υποδεικνύει η νεότερη νομολογία του ΕΔΔΑ και φαίνεται από τις σκιαγραφούμενες στην παρούσα μελέτη τάσεις διεύρυνσης στην νομολογία του¹⁴⁴, αποφεύγοντας τυπολατρικές και 'άδικες' προς τον διάδικο επιλογές. Να μην λησμονεί το Δικαστήριο, παράλληλα, ότι από όλους μας γίνεται αντιληπτή η ανάγκη διαφύλαξης των δυνάμεων των δικαστών του από αβαρή ένδικα μέσα¹⁴⁵.

[Επεξεργασμένο κείμενο εισήγησης στο 13^ο Ετήσιο Διεθνές Επιστημονικό Συνέδριο της Ένωσης Ελλήνων Δημοσιολόγων σε συνεργασία με την Νομική Σχολή του Δ.Π.Θ. με θέμα: «Το Δημόσιο Δίκαιο σε εποχή αμφισβητήσεων των αξιών του και αναστοχασμού», που έλαβε χώρα στην Πανεπιστημιούπολη της Κομοτηνής, 20-21 Μαρτίου 2026. Ευχαριστίες για την υπόδειξη της όλως πρόσφατης νομολογίας του ΕΔΔΑ στον σύμβουλο επικρατείας Β.Ανδρουλάκη. Η μελέτη αφιερώνεται με σεβασμό στους λειτουργούς του ΣτΕ.]

¹⁴³ Βλ. ανωτέρω, υπό Ι.1, σημ. 24.

¹⁴⁴ Κατά τον χρόνο ολοκλήρωσης της μελέτης δημοσιεύθηκε στην ιστοσελίδα του ΣτΕ (στις 13-7-2026) περίληψη της απόφασης 1012/2026 επί γενόμενης δεκτής αιτήσεως επαναλήψεως της διαδικασίας μετά την απόφαση του ΕΔΔΑ *Τσιλιώτης*. Το Δικαστήριο υιοθετεί, όπως φαίνεται, τα πορίσματα της νομολογίας του ΕΔΔΑ σχετικά με το «*ίδιο ακριβώς*» νομικό ζήτημα, την έλλειψη προσβασιμότητας στη βάση δεδομένων του, την αναγόμενη στην αιτιολογία της απόφασης παράλειψη εξέτασης νομικού ισχυρισμού.

¹⁴⁵ Μία ρύθμιση, που θα μετέτρεπε τους όρους παραδεκτού της αναίρεσης σε μέσο «αυτορρύθμισης του φόρτου εργασίας του αναιρετικού», όπως και μία (δικαστηριακή) πρακτική με όμοιο περιεχόμενο δεν θα ήταν σύμφωνη με τις αρχές της *σαφήνειας, ασφάλειας και ισότητας* των ενδίκων μέσων, Buchheister J., στο Schoch/Schneider, *ό.π.*, παρ. 132, πλ. 11. με αναφορές στην νομολογία, BVerfGE 49, 148 (164 επ.)· E 74, 228(234)· E 104, 220(232)· ομοίως, Μουζουράκη, *ό.π.*, σ. 685.